Liber Tobit, Liber Judit, Liber Ester.

Tobias, Judits og Esters Bøger

i gammellatinsk Oversættelse efter et Haandskrift i det Kgl. Bibliothek i München fra det 9de Hundredaar.

Med en forudskikket Oversigt over

det bibeltextkritiske Matriale

og Arbeidet for dets Fremdragelse og Undersøgelse i de sidste Hundredaar

af

J. Belsheim.

Kort Oversigt

over det bibeltextkritiske Materiale og Arbeidet for dets Fremdragelse og Undersøgelse i de sidste Hundredaar.

At Jødernes hellige Skrifter, det Gamle Testamentes Bøger, efterhaanden som de blev affattede, da blev skrevne paa Jødernes Modersmaal, det hebraiske Sprog, det er baade naturligt og rimeligt. Men i og efter den babylonske Udlændigheds Tid kom det hebraiske Sprog i Forfald. Efter Alexander den stores Tid blev det rigt udviklede græske Sprog efterhaanden et Verdenssprog. Derfor blev da ogsaa det Gamle Testamentes Bøger oversat paa dette Sprog i den udvidede Samling af det Gamle Testamente (LXX), som kom istand i Ægypten flere hundrede Aar før Kr. Selv efter at alle Lande rundt omkring Middelhavet var komne under Romerrigets Vælde, vedblev dog det græske Sprog at gjælde som Verdenssproget og brugtes baade før og længe efter Kristi Tid af de fornemme baade i Rom og i mange andre under Romervældet hørende Lande, især i Østen. Det var derfor ligesaa naturligt, at det Nye Testamentes Bøger, efterhvert som de blev affattede, blev skrevne paa Græsk. Græsk vedblev i 1ste og 2det Hundredaar at være den kristne Kirkes Hovedsprog; det brugtes i den Tid ved Gudstjenesten baade i Verdensstaden Rom og paa mange andre Steder. Men om end det græske Sprog længe havde været et Verdenssprog, og om det end var Kirkens Hovedsprog, saa kunde det dog ikke overalt trænge ned til Masserne; der opkom derfor, efterhvert som Kristendommen udbredtes, meget tidlig Trang til Bibeloversættelser, og denne Trang blev efterhaanden afhjulpen

baade i Østen og i Vesten. Allerede i det 2det Hundredaar havdes mindst 2 Bibeloversættelser paa Syrisk i Østen, og flere paa Latin i Vesten, i Italia, Gallia og Nord-Afrika. Fra de første 3 Hundredaar kjendes mange latinske Bibeloversættelser, deraf flere nu for Tiden alene i Brudstykker. De er almindelig affattede i et vulgært Sprog. Fra det 3die Hundredaar er de koptiske Oversættelser, som er tilkomne i Ægypten; fra det 4de Hundredaar er den gothiske og flere andre, som efterhaanden kom istand i de forskjellige kristne Lande.

Efter Tilskyndelse af den romerske Pave Damasus bragte den lærde Kirkefader Hieronymus fra Stridon i Dalmatia i Aarene 385 - 405 istand en ny latinsk Oversættelse, Vulgata af de fleste bibelske Bøger paa sirlig, klassisk Latin, i Modsætning til de ældre Oversættelser, som denne efterhaanden paa det nærmeste fortrængte.

Da Rom efterhaanden blev Kirkens Midtpunkt, og den romerske Pave blev Kirkens Styrer, blev det latinske Sprog Kirkens Hovedsprog. Det Gamle Testamente i sit hebraiske Grundsprog blev lidet brugt af de ældste Kristne, som mest brugte den græske Oversættelse LXX. Det var saaledes mest jødiske Lærde, som vedligeholdt Kjendskabet til Hebraisk og afskrev det Gamle Testamente (G. T.) paa dette Sprog. Kjendskab til Græsk blev efterhaanden mere og mere sjeldent i det vestlige Europa, og Bibelen blev da der oftest afskreven i den latinske Oversættelse Vulgata. I det østlige Europa derimod, især i det byzantinske Rige, vedligeholdtes Kundskaben i Græsk, og Bibelen afskreves ofte der paa dette Sprog. Da saa Bogtrykkerkunsten blev opfunden i Tyskland ved Aar 1440, og da Latinen i det vestlige Europa var Kirkens Hovedsprog, var det saa naturligt, at Bibelen i den latinske Oversættelse Vulgata var bleven trykt flere Gange, før der blev Tale om Bibelens Trykning paa Grundsprogene.

Ligesom alle Bøger, som er ældre end Bogtrykkerkunsten, saaledes har ogsaa Bibelens Bøger baade i Grundsprogene og i de ældre Oversættelser oprindelig været til alene i Haandskrifter, og det meget længe. Grundlaget for Texten i de trykte Udgaver af

Bibelens Bøger, baade i Grundsprogene og i de gamle Oversættelser, er altsaa væsentlig de gamle Haandskrifter.

Selv om Talen alene er om gamle profane Forfattere, som Platon eller Cicero, saa vil man ikke nøie sig med at kjende omtrent Indholdet af deres Skrifter; men man vil have saa nøiagtigt som muligt det, som de selv har skrevet. Dette gjælder da i endnu høiere Grad med Hensyn til de bibelske Bøger; man vil her kjende saa nøiagtigt som muligt, hvad de hellige Forfattere selv har skrevet. Dette kunde være en let Sag, dersom de oprindelige, ældste Haandskrifter kjendtes. Men disse gik rimeligvis meget tidlig til Grunde. De ældste græske kjendte Haandskrifter af det Nye Testamente (N. T.) er ikke ældre end fra det 4de Hundredaar; og den Tid, da disse var skrevne, var det Nye Testamentes Bøger altsaa omkring 300 Aar gamle. For de hebraiske Haandskrifters Vedkommende, som indeholder G. T., er Forholdet endnu mere ugunstigt, da der neppe nu kjendes noget hebraisk Haandskrift, som er ældre end fra det 9de Hundredaar. Tallet paa Bibelhaandskrifter er meget stort. Af hebraiske Bibelhaandskrifter havde den engelske Lærde Benjamin Kennicott i sin Udgave af G. T., som udkom i Oxford 1776—80, sammenlignet 615 Haandskrifter; og i et lignende Værk, som den italienske Lærde de Rossi udgav i Parma 1784—88, havde han undersøgt 731 Haandskrifter. Senere er mange flere fundne. Af græske Haandskrifter af N. T. kjendes der nu omkring 2000; dertil kommer omkring 1100 Lektionarier, det er de Dele af N. T., Evangelier og Epistler, som læstes under Kirketjenesten i Kirkeaaret. Da der ikke findes to Haandskrifter, som i alle Dele er aldeles lige, saa skjønnes det, at Textkritikkens Opgave med at finde frem den relativ nøiagtigste Text ud af dette vidtløftige Matriale er meget vanskelig og indviklet.

Af alle disse mangfoldige Haandskrifter er det meget faa, som indeholder hele G. T. eller hele N. T. Mange indeholder alene en eller faa Bøger; andre, som alene er Rester af Haandskrifter, hvis større eller mindre Dele er tabte, indeholder alene Brudstykker.

Det bibeltextkritiske Apparat er saaledes:

I) De gamle Haandskrifter fra Tiderne før Bogtrykkerkunstens Opfindelse.

Hertil kommer som støttende og stadfæstende:

II) De ældste Bibeloversættelser, og

III) Citater af Bibelen i gamle Skrifter.

I.

Af Bibelen selv kan det ikke udfindes, enten de gammeltestamentlige hellige Skrifter oprindelig var skrevne paa det uvarige Papyrus eller paa det varigere Pergament. Skriftruller omtales (Jer. 36, 14 flg. Hez. 2, 9 flg. Ps. 40, 8 o. fl. St.); men det kan ikke sees, af hvad Emne disse Skriftruller var. Herodot omtaler (V, 58), at „Barbarerne" brugte Skind som Skrivemateriał; og det kan man vel tro, at han derunder forstaar ogsaa Jøderne, ligesom man og ellers ved, at de brugte at skrive paa Skind i forrige Tider. Men man har i vore Dage fundet mange Skrifter paa Papprus fra det gamle Ægypten, og Ægypternes Brug maa Jøderne have kjendt godt til. Af et Sted hos Jeremias (36, 23), hvor det paabydes, at Skriftruller skal brændes, synes det og nærmest at maatte sluttes, at Papyrus har været brugt, da det vilde været forbundet med Ulemper at brænde Skind. Hvis man kan tro den ellers ofte lidet paalidelige Josefus (Ant. XII, 2, 10), var den græske Oversættelse LXX af G. T. oprindelig skreven paa Pergament.

De nu brugelige hebraiske Bogstaver, den saakaldte Kvadratskrift, er ikke den oprindelige. Denne kjendes nu alene af makkabæiske Mynter og af endel Indskrifter. Af endel Forandringer i nogle Navne i den græske Oversættelse LXX slutter man, at denne Forandring kommer af Bogstavforvexlinger i de hebraiske Haandskrifter, som laa til Grund for Oversættelsen; og disse Forvexlinger kan bedst forklares ved, at det gamle Alfabet var brugt i disse Haandskrifter*). Men at den nu brugelige Kvadratskrift allerede brugtes før Kristi Tid, det tror man at kunne slutte af Matth. 5, 18, hvor Jod kaldes det mindste Bogstav, hvad det er i Kvadratskriften, men ikke i den ældre Skrift.

I den ældre hebraiske Skrift var der ingen Adskillelse mellem Ordene; men Skriften gik i et (scriptio continua). Dette vanskeliggjorde Læsningen meget; og det kunde ikke undgaaes, at der ved

*) F. Kaulen: Einleitung in die heil. Schrift. Freiburg in Breisgau 1876 (S. 53 flg.)

Afdeling af forskjellige Ord stundom fremkom Tvetydigheder. I Kvadratskriften derimod er Ordene adskilte. Ifølge Talmud brugte Jøderne, ialfald efter Kristi Tid, at skrive sine hellige Skrifter paa Pergament, og dette maatte være af levitisk rene Dyr; og dette iagttager Jøderne endnu. Endnu afskrives G. T. i Rulleform, ikke i Bogform, til gudstjenstligt Brug i Synagogerne; alene til privat Brug kan Jøderne afskrive G. T. i Bogform. Naar Synagogerullerne bliver gamle og slidte, nedgraves de, for at de ikke ved Salg skal komme i profant Brug. Dette er en af Grundene til, at de ældste hebraiske Haandskrifter, som nu kjendes, maaske ikke er ældre end omkring Aar 900. Ellers er det ofte meget vanskeligt at afgjøre, hvor gammelt et hebraisk Haandskrift virkelig er, naar det selv ingen Oplysning giver om, naar det er skrevet; og selv saadanne Oplysninger er ofte usikkre. Af visse Former af Bogstaverne tror man derimod at kunne slutte sig til deres Fædreland, som Spanien, Tyskland osv.

Af enkelte mærkelige Haandskrifter kan her nævnes en babylonsk, indeholdende de 12 smaa Profeter fra Aar 916. Den er udgiven i St. Petersburg 1876 af Prof. H. Strack i Berlin. Det ældste Haandskrift, som indeholder hele G. T., tror man er fra Aar 1010. Endel Haandskrifter paastaaes vel at være ældre; men dette holdes for at være usikkert.*)

Men kjender man nu alene Haandskrifter af G. T. af forholdsvis sen Alder, saa har man dog til G. T.s Textkritik megen Hjælp af Arbeider efter gamle jødiske Lærde, de saakaldte Masoreter. Disse har tællet Bogstaverne i hver Bog, nedskrevet flere Optegnelser i Randen, givet en Mængde Varianter osv. Der er fundet lidt Forskjel i Texformen hos de jødiske Lærde i Palæstina (Tiberias) og andre jødiske Lærde i Babylon o. fl. St.

Som meddelt ovenfor (S. 67), kjendes der nu omkring 2000 græske Haandskrifter, indeholdende idetmindste større eller mindre Dele af N. T. Meget faa indeholder hele N. T.; og endnu færre indeholder hele Bibelen, det vil da sige: N. T. i det græske

*) Sml. F. Buhl: den ældste Skriftoverlevering. Kbh. 1885 (S. 62 flg.)

Grundsprog, og G. T. i den græske Oversættelse LXX. Som tidligere meddelt (S. 67) kjendes intet Haandskrift af N. T.s Grundtext ældre end fra det 4de Hundredaar; og selv fra den Tid kjendes ikke mere end et Par, nemlig Sinai-Haandskriftet i St. Petersburg og Vaticaner-Haandskriftet i Rom. Grundene til, at der ikke findes ældre Haandskrifter, kan være flere. De oprindelige Haandskrifter blev rimeligvis flittigt brugte og derfor snart opslidte; og i Kristenforfølgelsernes Tider, især under Keiser Diocletian (284—305), blev vist mange Bibelhaandskrifter ødelagte, da det blev paabudt af Keiseren i Aaret 303, at de Kristnes hellige Skrifter skulde opbrændes.

Af de omkring 2000 Haandskrifter, som indeholder større eller dre Dele af N. T., er der over 100 saakaldte Uncial- eller Majuskel-Haandskrifter med store Bogstaver, fra det 4de til det 10de Hundredaar; alle de andre er Kursiv- eller Minuskel-Haandskrifter med smaa Bogstaver fra det 9de til det 16de Hundredaar. Uncialhaandskrifterne er almindelg tydeligt skrevne paa Pergament og er forholdsvis lette at læse. Men Læsningen bliver alligevel vanskelig, da der ikke alene ingen Skilletegn findes, men ikke engang nogen Adskillelse mellem Ordene. Alle Bogstaver staar lige nær hinanden (scriptio continua). Derved er det ofte vanskeligt at afdele Ordene ret; og det afhænger i mange Tilfælde af, hvorledes Bogstaverne forbindes til Ord, hvad der virkelig er Meningen. Kursivhaandskrifterne er skrevne dels paa Pergament, dels, i de sidste Hundredaar før Bogtrykkerkunstens Opfindelse, paa Papir. De er ofte meget utydelige og vanskelige at læse. Baade i Uncialhaandskrifterne og i Kursivhaandskrifterne er der brugt mange Forkortelser i visse, almindelige kjendte Ord. De fleste Haandskrifter af N. T. eller Dele deraf indeholder alene den græske Grundtext; enkelte indeholder ogsaa en gammel Oversættelse, oftest den gamle latinske, ved Siden, som det saakaldte Beza-Haandskrift i Cambridge, som indeholder de 4 Evv. og Acta med nogle Lakuner, og Clairmont-Haandskriftet i Paris, som indeholder Pauli Breve; i enkelte andre Haandskrifter findes den latinske Oversættelse mellem Linierne, som St. Gallener-Haandskriftet i St.

Gallen, som indeholder de 4 Evv. og det børnerske Haandskrift i Dresden, som indeholder Pauli Breve.

Pergamentet var et kostbart Skrivemateriał; derfor hændte det ofte i de ældre Tider, at man tog i Stykker gamle Haandskrifter baade af Bibelen og af andre Bøger, skrabede eller vaskede af Skriften saa godt man kunde, og nyttede saa dette Pergament til nye Haandskrifter. Saadanne Haandskrifter, som er nyttede til Skrift to Gange, kaldes Palimpsester eller codices rescripti. Paa en Del af disse kan med megen Møie den oprindelige Skrift læses. Flere Palimpsester indeholder større eller mindre Brudstykker af Bibelen paa Græsk eller i gammellatinsk Oversættelse.

Som ovenfor sagt (S. 67), findes der ikke to Haandskrifter, som i alle Dele er lige. Man ved, at om noget skal afskrives, saa indtræder der meget let Skrivefeil. I Bibelhaandskrifter er der indkomne saadanne enten uforsætlig eller forsætlig. Man satte ofte tydeligere, vel kjendte Ord ind istedetfor dunkle, mindre kjendte Ord; man søgte at tillempe Parallelsteder i den ene Bog efter de tilsvarende Steder i den anden; ogsaa er det muligt, at man af dogmatiske Hensyn forandrede, om end varsomt, enkelte Steder, eller tilføiede korte Forklaringer i Randen, som siden blev dragne ind i Texten. Det er da Textkritikkens Opgave at udfinde, hvad der er det rette.

Da de første trykte Udgaver af Bibelen kom ud, blev disse gjorte istand efter de Haandskrifter, som Udgiverne tilfældigvis havde ved Haanden; og disse var ofte de maadeligste. Man skjønner nu, at dette var lidet tilfredsstillende. Nu tager man mest Hensyn til Texten i de bedste og mest korrekte Haandskrifter og til de andre Dele af det textkritiske Apparat, nemlig de ældste Oversættelser og Citater af Bibelen i gamle Skrifter.

De ældste Haandskrifter holdes almindelig for de bedste og paalideligste, da man maa tro, at de stammer fra Grundhaandskrifterne i færre Led end Haandskrifter af senere Datum. Men dette er dog ikke ganske paalideligt; thi et Haandskrift af forholdsvis sen Alder kan gjerne være afskrevet af et meget ældre Haandskrift, end et andet, som er flere hundrede Aar ældre; og det kan dertil gjerne være mere korrekt skrevet end hint. Enkelte nytesta-

mentlige Haandskrifter er forsynte med Paategning om Tid og Sted, naar og hvor de er skrevne; men dette er meget faa. Men man har dog nu set sig istand til, efter mange forskjellige Mærker, almindelig at sige, baade, i hvilket Hundredaar og i hvilket Land et Haandskrift er skrevet. I ældre Tider, baade før Kristus og i de nærmeste Hundredaar efter, skreves der paa Ruller, med Skriften i smale Spalter tversover. Senere gik man over til vor nu brugelige Bogform. Afskrivning dreves som et meget udviklet Haandværk i de større Byer: Alexandria, Konstantinopel, Rom o. a. Senere blev Bogskrivning en almindelig Syssel i Klostrene.

Siden J. J. Wettstein udgav sin store Udgave af N. T. paa Græsk (Amsterdam 1751—52), har Uncialhaandskrifterne af N. T. været mærkede med de store Bogstaver af det latinske Alfabet. Efterhaanden, som flere vigtige Haandskrifter er fundne og dragne frem, har man ogsaa mærket nogle med de store Bogstaver af det græske Alfabet, tildels ogsaa med Bogstaver af det hebraiske Alfabet.

Af flere vigtige nytestamentlige Haandskrifter findes nu forskjellige Dele paa forskjellige Steder i Verden. Saaledes har man længe vidst, at der af et og samme purpurfarvede Haandskrift (N) af Evangelierne findes 4 Blade i London, 6 i Vaticanet i Rom og 2 i Wien; men i 1864 fandtes 33 Blade af samme Haandskrift i Johannes-Klostret paa Patmos.

I de senere Hundredaar har man udgivet nøiagtige Aftryk, ofte endog i nøiagtigt Facsimile, af flere af de vigtigste Haandskrifter af Bibelen eller dens Dele saavel paa Grundsproget som i gamle Oversættelser. Derved opnaaes, at om disse vigtige Dokumenter selv ødelægges ved Ildebrand eller andet Uheld, saa har man da en Del Aftryk af dem igjen; ogsaa er de ved Udgivelsen gjorte tilgjængelige ogsaa for de Granskere, som ikke kan reise til deres Gjemmesteder.

Vi skal her nævne nogle af de vigtigste græske Uncial-Bibelhaandskrifter: (Alef) Sinaihaandskriftet (Codex Sinaiticus) i St. Petersburg fra det 4de Hundredaar, fundet i Katarinaklostret paa Sinai af den tyske Prof. C. Tischendorf Aar 1859 og siden bragt til St. Petersburg og udgivet af ham i en større og en min-

dre Udgave i 1862 og 63. Det indeholder store Dele af G. T., hele N. T. samt Barnabasbrevet og en Del af Hermas' Hyrde.

A. Alexandrinerhaandskriftet (Codex Alexandrinus), fra det 5te Hundredaar, skjænket den engelske Konge Karl I af Patriarken i Konstantinopel Kyrillos Lukaris Aar 1628, nu i British Museum i London. Det er oftere udgivet. Det indeholder hele Bibelen med nogle Lakuner og Klemens af Roms Breve og endnu nogle andre Smaastykker.

B. Vaticanerhaandskriftet (Codex Vaticanus) i Rom fra det 4de Hundredaar. Det indeholder næsten hele G. T. og og N. T. indtil Hebr. 9, 14. Det følgende af N. T. er tabt. Det har oftere været udgivet, deriblandt af C. Tischendorf i 1867.

C. Efraemhaandskriftet (Codex Efraemi Syri rescriptus) i Paris fra det 5te Hundredaar. Dette er en Palimpsest. Pergamentet i dette vigtige Bibelhaandskrift har været nyttet til derpaa at skrive den syriske Kirkefader Efraems Værker paa Græsk. Det blev læst og udgivet af C. Tischendorf i 1843. Det indeholder store Dele baade af G. T. og af N. T.

Disse 4 græske Uncialhaandskrifter er de eneste, som nu kjendes, som har indeholdt hele Bibelen, deraf G. T. naturligvis efter LXX. De er rimeligvis alle skrevne i Alexandria.

D. Bezahaandskriftet (Codex Bezæ) i Cambridge, fra det 6te Hundredaar, indeholder de 4 Evv. og Acta paa Græsk og Latin (se S. 70), den græske Text paa venstre, den latinske paa høire Side, med mange Lakuner. Det er udgivet senest af F. H. Scrivener 1864.

Ogsaa D. Clairmonthaandskriftet (Codex Claromontanus) i Paris fra det 6te Hundredaar. Det indeholder Pauli Breve paa Græsk og Latin, ligesom Beza-Haandskriftet med Græsken til venstre, Latinen til høire. Det blev udgivet af C. Tischendorf 1852.

Nærmest en Afskrift af dette er E. St. Germainhaandskriftet (Codex Sangermanensis) fra det 10de Hundredaar, tidligere i Paris, nu i St. Petersburg. Den, som har skrevet Clairmonthaandskriftet, har været kyndig i Græsk, men lidet kyndig i Latin. Omvendt har den, som efter dette har afskrevet St. Germainhaandskriftet, været kyndig i Latin, men lidet kyndig i Græsk. Den

latinske Del af St. Germainhaandskriftet blev udgiven af J. Belsheim 1885.

Om Haandskrifternes Ordning i de saakaldte Recensioner eller Grupper bliver der Tale nedenfor.

II.

Af de ældre Oversættelser af G. T. er den græske LXX i alle Dele den vigtigste. Den er efter al Rimelighed den ældste, for en Del allerede fra det 3die Hundredaar før Kristus. De Spor, man har troet at finde af ældre Oversættelser, er usikre.*) De fabelagtige Meddelelser om denne Oversættelses Istandbringelse skal vi ikke opholde os ved. Men denne Oversættelse er af overordentlig Vigtighed. Den er det ældste Textvidne for den hebraiske Text, indtil 1200 Aar ældre end noget nu kjendt Haandskrift. Den har i mange Tilfælde nyttet som Grundlag en hebraisk Text, som afviger fra den, som nu kjendes; den alene giver os de saakaldte apokryfiske Bøger, baade dem, som en hebraisk Text har ligget til Grund for, som Tobias, Judits og Syraks Bøger, og dem, hvis Grundsprog er Græsk, som Visdommens Bog o. fl. Den er den første kjendte Oversættelse, som udtrykker G. T.s hellige Sandheder paa det fra det hebraiske grundforskjellige græske, vel meget udviklede, men dog tidligere aldeles hedenske Sprog, som ikke altid var let modtageligt for G. T.s hellige Sandheder. Denne Oversættelse blev brugt af Jøderne udenfor Jødeland i Synagogerne ved deres Gudstjeneste i de Lande, hvor Græsk var Hovedsproget; og den er brugt af Kristus og Apostlerne ved Siden af den hebraiske Text, i enkelte nytestamentlige Skrifter, som Hebræerbrevet, endog udelukkende; den blev det sproglige Grundlag, som Sproget i N. T. udviklede sig af; den brugtes saa godt som udelukkende i den gamle Kirke, og den ligger til Grund for mange andre Oversættelser af G. T., især de fleste latinske, og blev derfor af stor Vigtighed for Kirken i det hele.

Denne græske Oversættelse LXX er af meget forskjellig Art; nogle Bøger som Pentateuchen og enkelte andre er temmelig nøiagtigt oversatte; andre Bøger er vilkaarlige Omskrivninger. Af disse

*) Euseb. præp. evv. XIII, 12; sml. F. Buhl: Skriftoverlevering S. 80.

Grunde tilfredsstillede den ikke de senere Jøder. Derfor fik de efterhaanden istand andre græske Oversættelser af Akvilas, Theodotion og Symmakus. Disse Oversættelser kjendes nu alene i smaa Brudstykker af Origenes' Hexapla (d. e. Sammenstilling af en sexdobbelt Text. I Novella 106 tillader Keiser Justinian Jøderne at bruge Akvilas' Oversættelse ved Siden af LXX.

Efter den babylonske Landflygtigheds Tid blev ikke længer det gamle hebraiske Sprog Jødernes Modersmaal, men et Sprog, som var det nær i Æt, nemlig det aramæiske. Det blev saaledes alene de skriftlærde, som forstod det hebraiske Sprog tilfulde. Paa dette aramæiske Sprog er da ogsaa nogle Dele af de senere Bøger i G. T. skrevne, nemlig Jer. 10, 14; Dan. 2, 4—7, 28 og Esra 4, 8—6, 18 og 7, 12—26. Men der kom efterhaanden istand flere Omskrivninger af G. T., de saakaldte Targumer, som vi dog her alene skal nævne.

Vigtigere er den syriske Oversættelse Peschita baade af G. T. og N. T. efter Grundtexterne, men i G. T. efter Paavirkning af LXX. Vi skal ikke her indlade os paa det omtvistede Spørgsmaal, om denne for G. T.s Vedkommende er forfattet af Jøder eller af Kristne. Man ved derimod med Vished, at Oversættelsen Peschita baade af G. T. og af N. T. var til allerede i det 3die Hundredaar. Men der er ikke svage Grunde for, at den var til allerede ved Midten af det 2det Hundredaar. Baade G. T. og N. T. af Peschita er endnu til. Den samaritanske Oversættelse af Pentateuchen skal vi her ikke nærmere omtale.

Mange andre Oversættelser: de gamle latinske fra det 2det Hundredaar, de koptiske fra det 3die, den gothiske fra det 4de og den æthiopiske ligesaa fra det 4de Hundredaar er for G. T.s Vedkommende Andenhaands Oversættelser efter den græske LXX og altsaa vigtige for denne Oversættelses Textkritik. For N. T.s Vedkommende er disse Oversættelser, ligesom den syriske Peschita, Førstehaands Oversættelser efter den græske Grundtext og derfor af overordentlig Vigtighed for N. T.s Tektkritik. Den æthiopiske Oversættelse er til baade til G. T. og til N. T. De koptiske Oversættelser var i 3 forskjellige Dialekter: Over-ægyptisk eller thebaisk, mellem-ægyptisk eller memfitisk, og nedre-

ægyptisk eller basmurisk. Af disse Oversættelser er alene Brudstykker igjen af G. T. Af den memfitiske Dialekt er Oversættelsen af N. T. til i sin Helhed, men af de andre Dialekter alene større eller mindre Brudstykker. Af den gothiske Oversættelse kjendes alene smaa Brudstykker af G. T.; men af N. T. kjendes store Brudstykker af Evangelierne og det meste af Pauli Breve. Af de gamle latinske Oversættelser kjendes nu mange store Brudstykker af G. T., flere Bøger endog i sin Helhed. Af N. T. kjendes nu de fleste Bøger i sin Helhed.

Disse gamle latinske Oversættelser, ligesom de gamle syriske, er de ældste Textvidner for N. T. De er indtil 200 Aar ældre end noget nu kjendt græsk Haandskrift, og nogle af dem er fra en Tid, som ikke er mere end 50—100 Aar fjernet fra de nytestamentlige Bøgers Affattelsestid.

Det er først i de senere Tider man især har lagt Vægt paa de gamle Oversættelser og skattet deres Værd for Textkritikken. I den senere Tid er da ogsaa flere Haandskrifter af gamle Oversættelser dragne frem for Lyset. Saaledes opdagedes i 1842 af den engelske Lærde Tattam i et Kloster i den nitriske Ørken i Ægypten blandt en Mængde gamle Haandskrifter endel vigtige Brudstykker af en syrisk Oversættelse af de 4 Evangelier, ældre end Peschita. Disse Brudstykker blev udgivne af den engelske Lærde W. Cureton i 1858. Er Meddelelsen rigtig, saa er der nu nylig fundet et Haandskrift af denne samme Oversættelse af Evangelierne i et Kloster paa Sinai. Af den gothiske Oversættelse af Wulfila kjendte man før Midten af forrige Hundredaar alene de udførlige Brudstykker af de 4 Evv., som findes i Sølvbogen (Codex argenteus) i Upsala; men siden er der i Wolfenbüttel og i Italia fundet i Haandskrifter det meste af Pauli Breve og nogle Brudstykker af G. T. Denne Oversættelse er ikke alene af stort Værd for Bibelens Textkritik, men af endnu større Værd som det ældste germanske Sprogmindesmærke, og derfor er den ofte udgiven.

De vigtigste Oversættelser for den nytestamentlige græske Grundtexts Kritik, ogsaa den gammeltestamentlige LXX's Kritik, er de gamle latinske Oversættelser. De er især mærkelige ved sin sikre Ælde fra det 2det Hundredaar. I den latinske Oversæt-

telse af Kirkefaderen Irenæus af Lyons Skrift fra sidste Halvdel af det 2det Hundredaar, og i Skrifterne af den omtrent samtidige Kirkefader Tertullian i Karthago, den første Kirkefader, som i sine Skrifter brugte det latinske Sprog, er nogen af disse gamle latinske Oversættelser nyttede.

Det maa have været svært mange af disse gamle latinske Oversættelser. Kirkefaderen Augustin siger*): „De, som har oversat Skrifterne fra Hebraisk til Græsk, kan tælles, men de latinske Oversættere paa ingen Maade; thi enhver, som fik et græsk Haandskrift i Hænde i de ældste kristne Tider, og som havde lidt Kjendskab til begge Sprog, paatog sig da at oversætte det." Og af alle disse latinske Oversættelser giver han Fortrinnet til en, som han kalder „Itala" (rimeligvis fordi den var udarbeidet i Italia) i Modsætning til andre, som var udarbeidede i Nord-Afrika.**) Han siger om denne Itala, at den var bogstavelig tro og let forstaaelig.

Af disse ældre latinske Bibeloversættelser er mange større Stykker dragne frem i den senere Tid. Til Midten af næstforrige Hundredaar kjendtes af G. T. alene enkelte Bøger og de større og mindre Brudstykker af de andre Bøger, som findes samlede i P. Sabatiers store Værk.***) Siden er fremdraget det meste af Pentateuchen efter et Haandskrift, fundet i Lyon (udgivet af Ulysse Robert, Paris 1881), ligesaa Brudstykker af Pentateuchen efter en Palimpsest fra Klostret Freisingen i Bayern (udgivne af L. Ziegler, München 1883), flere Brudstykker af Profeterne efter Haandskrift i Fulda (udgivne af E. Ranke, Wien 1868), store Stykker af Pentateuchen og af Profeterne efter Palimpsester i Würzburg (udgivne af E. Ranke, Wien 1871). Af 2 Sam. udkom efter et Haandskrift i Wien nogle Brudstykker som et Festskrift sammesteds i 1877; og efter en Palimpsest sammesteds udkom 2 smaa Brudstykker af Genesis og 22 smaa Brudstykker af Samuels og Kongernes Bøger (udgivne af J. Belsheim, Christiania 1885). Jobs Bog var for ikke længe siden funden i et Haandskrift i St. Gallen af Prof. Caspari.

---

*) De Doctrina Christiana II, 11.

**) Smst. II, 15.

***) Bibliorum sacrorum versiones antiquæ etc. Paris 1751.

Den vil maaske om ikke længe blive udgivet. Flere mindre Brudstykker, udgivne af forskjellige, skal vi her ikke omtale.

Alle disse og flere Haandskriftlevninger tilhører forskjellige Oversættelser efter den græske LXX. Om Tobias, Judits og Esters Bøger bliver Tale nedenfor.

Vender vi os til N. T., saa kjendes nu henimod et Snes Haandskrifter eller Haandskriftbrudstykker af ligesaa mange gamle latinske Oversættelser af de 4 Evangelier. Men alene et af dem, nemlig Codex Colbertinus i Paris fra det 11te Hundredaar, eller maaske endnu senere Tid, indeholder de 4 Evangelier fuldstændigt. Den blev først udgiven i P. Sabatiers store Værk (Paris 1751), og siden er den udgiven særkilt (af J. Belsheim, Christiania 1888). 4 af disse Evangelie Haandskrifter, Codex Vercellensis, Cod. Veronensis, Cod. Brixianus og Cod. Corbeiensis, er indtagne i et andet stort Værk af Bianchini.*) Et lignende Evangelie-Haandskrift, Evangelium palatinum i Wien, blev udgivet af C. Tischendorf, Leipzig 1847. Det fandtes tidligere i Aachen. I et i England udkommet Værk: Old Latin biblical Texts I—III, Oxford 1883—88 er 9 saadanne Haandskrifter eller Brudstykker af Haandskrifter, blandt disse en Codex Monacensis i München og en Codex Bobbiensis i Turin, blevne udgivne af Biskopen i Salisbury J. Wordsworth, og Prof. i Oxford J. Sanday og J. H. White.**)

Af Apostlernes Gjerninger kjendes nu 5 Haandskrifter eller Haandskriftlevninger af 5 forskjellige gammel-latinske Oversættelser. Tidligere kjendtes alene to af disse, nemlig det (S. 73) omtalte Beza-Haandskrift i Cambridge, som indeholder de 4 Evv. og Ap. Gj. paa Græsk og Latin, og Laud-Haandskriftet (Codex Laudianus) i Oxford, indeholdende Ap. Gj. paa Latin og Græsk Af begge disse Haandskrifter er store Dele gaat tabt. Ap. Gj. i gammel-latinsk Oversættelse aldeles komplet fandtes første Gang i et stort Haandskrift, kaldt Gigas librorum, i Stockholm 1878 og blev da udgivet af J. Belsheim (Christiania 1879). Brudstykker

*) Evangeliarium qvadrupplex, Rom 1749.

**) Flere andre latinske Evangeliehaandskrifter som Codex Rhedigeranus i Breslau, Codex ff. Corbeiensis i Paris og Codex Vindobonensis i Wien, de to sidste udgivne af J. Belsheim, skal vi her ikke nærmere omtale.

af Ap. Gj. af to andre gammel-latinske Oversættelser er fundne i en Palimpsest i Wien og i en anden i Paris. Palimpsest-brudstykkerne i Wien er udgivne under Navn af Fragmenta Vindobonensia af J. Belsheim (Christiania 1886) og Brudstykkerne af Palimpsesten (fra Fleury) i Paris er udgivne af J. Belsheim (Christiania 1887) og siden udførligen af S. Berger (Paris 1889).

Det vigtigste Haandskrift, som indeholder Pauli Breve (med Hebræerbrevet) i gammel-latinsk Oversættelse, er det ovenfor (S. 73) omtalte Clairmonthaandskrift i Paris, og den deraf tagne, noget ændrede Afskrift af St. Germainhaandskriftet, tidligere i Paris, nu i St. Petersburg. Et Par andre græsk-latinske Haandskrifter af Pauli Breve har ogsaa af og til været regnet med til de gammel-latinske Oversættelser; men de synes dog heller at maatte regnes med til den Oversættelse, som kaldes Vulgata, som der bliver Tale om nedenfor. Ogsaa er der fundne en Del Brudstykker af Pauli Breve i en gammel-latinsk Oversættelse i nogle Haandskriftlevninger fra Klostret Freisingen i Bayern (udgivne af Leo Ziegler, Marburg 1876).

Jakobs Brev i den gamle latinske Oversættelse findes i et Haandskrift fra Corbei (Codex Corbeiensis), tidligere i Paris, udgivet der 1695 sammen med Matthæi Evangelium efter et andet Corbeier-Haandskrift, af J. Martianay. Dette var den første Gang noget blev udgivet af gamle latinske Bibeloversættelser. Begge disse Haandskrifter er nu i St. Petersburg. Jakobs Brev efter dette Corbeier-Haandskrift var udgivet i det omtalte store Værk af P. Sabatier. Siden er det udgivet af J. Belsheim (Christiania 1883) og derefter af Biskop J. Wordsworth i Studia biblica (Oxford 1885). Matth. Ev. efter det her nævnte Corbeier-Haandskrift var udgivet af J. Belsheim (Christiania 1881). Desuden kjendes ogsaa Brudstykker af Jakobs Brev i den her ovenfor nævnte Palimpsest i Wien sammen med de der omtalte Brudstykker af Ap. Gj., udgivne i Fragmenta Vindobonensia (af J. Belsheim).

Af Petri Breve i gammel-latinsk Oversættelse kjendes Brudstykker i hint Freisinger-Haandskrift (udgivet af Leo Ziegler, München 1876), og i de nysnævnte Fragmenta Vindobonensia og lige-

saa i den ovenfor (S. 79) omtalte Palimpsest fra Fleury i Paris, begge disse udgivne af J. Belsheim.

Af Johannes' Breve i gammel-latinsk Oversættelse findes nogle Brudstykker i de ovenfor (S. 79) omtalte, af Leo Ziegler udgivne Freisingerfragmenter, som ogsaa indeholder Brudstykker af Pauli Breve, — og i de oftere omtalte Brudstykker af Palimpsesten fra Fleury i Paris.

Johannes' Aabenbaring kjendes i gammel-latinsk Oversættelse efter Kirkefaderen Primasius' Kommentar, og i en anden gl. latinsk Oversættelse i Gigas librorum i Stockholm (udgivne af J Belsheim sammen med Ap. Gj. Christiania 1879); og nogle Brudstykker endelig findes i den oftere omtalte Palimpsest fra Fleury i Paris.

Det er eiendommeligt for alle disse gamle latinske Bibeloversættelser, at de er affattede i et daarligt, ukorrekt Sprog, rimeligvis af Folk, som var det latinske Sprog lidet mægtige. Det vrimler i disse Oversættelser af Feil i Kjøn, Tal, Kasus, Tempora, Modi osv. Om de end er forskjellige, saa falder de dog sammen i i mange Eiendommeligheder. I de 4 Evangelier er oftest brugt den af Tertullian opstillede Følgeorden: først de to Evangelier, som er skrevne af Apostler, nemlig Matthæus og Johannes, saa de to Evangelier, som er skrevne af Aposteldisciple, Lukas (i disse gamle Oversættelser almindelig kaldet Lucanus) og Markus. I Parallelstederne i Evangelierne er sædvanligt tilstrævt en Harmonisering.

Alle disse latinske Oversættelser voldte ikke liden Forvirring. Og denne Forvirring paatog den gamle Kirkes lærdeste Kirkefader Hieronymus sig at raade Bod paa, tilskyndet af den romerske Pave Damasus i Aaret 382. Han tog da for sig baade de bedste latinske Oversættelser og de ældste og bedste græske Haandskrifter, som han kunde overkomme, og sammenarbeidede da N. T.s Text, oversat efter den græske Grundtext paa korrekt, klassisk Latin. Hieronymus var kanhende den eneste af den gamle Tids Kirkefædre, som kjendte Hebraisk, hvad han havde lært af Jøder, blandt andre af en ved Navn Baranina; og han tog sig da endelig for i ene 390—405 at oversætte ogsaa G. T. fra Hebraisk og tillige de apokryfiske Bøger efter den græske LXX paa Latin.

Han lempede dog G. T. efter LXX. Denne Bibeloversættelse af Hieronymus paa klassisk Latin er da kaldt Vulgata, det er den almindelige Udgave. Men den havde længe Vanskelighed ved at trænge igjennem. For sin Nyheds Skyld mødte den længe Modstand, indtil endelig den romerske Pave Gregor den store (590—604) fik givet den Vægt. Fra den Tid blev den den mest brugte Bibeloversættelse i den vesterlandske Kirke.

Imidlertid vedblev man længe ogsaa at bruge de gamle Bibeloversættelser ved Siden. Og man finder ofte Bibelhaandskrifter, som indedolder nogle Bøger efter Vulgata, andre efter ældre Oversættelser f. Ex. den ovenfor (S. 78. 80) omtalte Gigas librorum i Stockholm (fra det 13de Hundredaar) med Acta App. og Apokalypsen efter ældre Oversættelser, de andre Bøger i Bibelen efter Vulgata; den ovenfor (S. 78) omtalte Codex Colbertinus i Paris, som indeholder de 4 Evv. i ældre latinsk Oversættelse, de andre Bøger af N. T. efter Vulgata; Codex Claromontanus i Vaticanerbibliotheket i Rom, som indeholde Matth. Ev. i den ældre Oversættelse, de 3 andre Evv. efter Vulgata, og det nedenfor omtalte Haandskrift i München, som indeholder Jobs Bog efter Vulgata, men Tobias, Judits og Esters Bøger i ældre latinsk Oversættelse.

Ogsaa brugte man ofte i Vulgata at blande ind Læsemaader efter ældre Oversættelser. Dette var især brugeligt i den gamle Kirke; og derfor findes der mange Haandskrifter af saadan blandet Oversættelse, især i England og Irland. Hertil hører ogsaa efter mange lærde Mænds Mening Guldbogen (Codex aureus) i Stockholm, indeholdende de 4 Evangelier (udgivne af J. Belsheim, Christiania 1878).

Dermed har vi i Korthed omtalt de Bibeloversættelser, som er af størst Vigtighed for Bibelens Textkritik.

III.

Citaterne af Bibelen i gamle Skrifter er ligesom de gamle Oversættelser et støttende Hjælpemiddel til Bibelens Textkritik. For G. T.s Vedkommende er her Citaterne i N. T. af megen Vigtighed; ligesaa Citaterne i den jødiske Talmud og i andre gamle Skrifter af jødiske Lærde.

For hele Bibelens Vedkommende, baade G. T. og N. T. er de mangfoldige Citater hos Kirkefædrene, baade de græske og latinske, ogsaa de syriske, af overordentlig megen Vigtighed. Og her er det for dette Øiemed ligegyldigt, enten det har været rettroende Kirkelærere eller Vranglærere, da Spørgsmaalet alene er om, hvad de har læst i sine Bibelhaandskrifter.

Men ligesom de gamle Oversættelser ofte er meget fri og er mere Omskrivninger end Oversættelser, saaledes er det at mærke, at de gamle Forfattere ofte citerede alene efter Hukommelsen; og de maa derfor bruges med Forsigtighed. Ofte er ogsaa Udgaverne af Kirkefædrene maadelige; og det gjælder derfor at kunne bruge gode kritiske Udgaver efter de bedste Haandskrifter. En Mængde Bibelcitater af Kirkefædre findes samlede i titnævnte Værk af P. Sabatier, dels i selve Texten, dels i Noter under Texten. Alle nytestamentlige Citater i Tertullians Skrifter er samlede i „Das Neue Testament des Tertullian" af Hermann Rönsch, Leipzig 1871.

Af G. T.s hebraiske Grundtext blev Salmerne trykte første Gang 1477 og hele G. T. første Gang 1488 i Soncino, siden 1494 i Brescia. Disse ældste Udgaver blev udgivne af Jøder. Efter Udgaven i Brescia af 1494 blev Luthers tyske Oversættelse gjort. Af senere navnkundige Udgaver, som her kan nævnes, er Bombergs (Venezia 1517, 1521 og oftere), Buxtorfs (Basel 1611), Athias (Amsterdam 1661–67), van der Hooght (Amsterdam 1705), I. H. Michaelis (Halle 1720). Efter disse Udgaver er de i senere Tider mest brugte Udgaver af Simonis, Hahn og Theile istandbragte. I vore Dage er der udgivet kritiske Udgaver af flere enkelte Bøger af G. T. af S. Baer. Hidtil er af ham udkommet Udgaver af Genesis, Esaias, Ezekiel, de 12 smaa Profeter, Salmerne, Ordsprogene, Job, Esras, Nehemias og Daniel. Udgaver af Leteris er og meget i Brug.

De kritiske Udgaver af Kennikott og af de Rossi er omtalte ovenfor (S. 67).

Den første Udgave af hele Bibelen paa Grundsprogene var den Complutensiske Polyglotudgave, som efter store For-

arbeider og efter Haandskrifter, tilsendte fra Rom, blev udgiven med stor Kostning — 50,000 Dukater eller 414,000 Kroner — af den spanske Kardinal Franz Ximenes de Cisnero i Complutum eller Alcala de Henares i Spanien i Aarene 1514—17. Spanien var den Gang en af Europas Stormagter, da det raadede over saamange Lande baade i den gamle og den nye Verden. Men ikke længe derefter tog det til at gaa tilbage med mange Ting der, og man ved ikke, om noget Arbeide af Vigtighed for den bibelske Videnskab senere er udkommet der.

Her kan ogsaa nævnes Antwerpener-Polyglotten af Plantina (1569—72), Pariser-Polyglotten (1629—45) og Londoner-Polyglotten af Biskop Brian Walton (1654—57).

Complutenser-Polyglotten var saaledes i Virkeligheden den første samlede Udgave af hele Bibelen i Grundsprogene. Men dette store Værk i 6 Foliobind kom ved forskjellige Hindringer fra Pavens Side først ud i sin Helhed i 1522. Men da var N. T. paa Græsk allerede trykt to Gange i Basel, nemlig 1516 og 1519, udgivet af den lærde Erasmus fra Rotterdam. Disse Udgaver var imidlertid bragt istand saa at sige paa almindelig Haandværkervis af den driftige Bogtrykker Frobenius. Der udkom endnu 3 Udgaver af N. T. af Erasmus før hans Død i 1536. Alle disse og flere Udgaver i Tiden nærmest efter var udgivne efter meget faa Haandskrifter. I 1518 udkom hele Bibelen paa Græsk i Venezia af Aldinus, og i 1524 udkom N. T. paa Græsk af Cephalæus (i Strassburg). Af den Mangfoldighed af senere Udgaver af N. T. skal her alene nævnes 3 Udgaver af den lærde Bogtrykker Robert Stephanus i Paris i Aarene 1546, 1549 og 1550. Den sidste fik megen Indflydelse paa alle senere. I 1624 havde Boghandler Elzevir i Leyden den Dristighed at lade en Udgave af N. T. udgaa med den Paastand i Fortalen, at den var ex omnibus receptus (af alle godkjent). Og denne saakaldte textus receptus vedblev nu i lange Tider at gjælde som noget nu endelig afsluttet, uagtet den ikke var tilbleven ved videnskabelige Undersøgelser, men var istandbragt alene som et Boghandlerforetagende paa almindelig Haandværkervis.

Det var i England man først for Alvor tog fat paa en mere

rationel Textkritik, især af N. T. Det var gjort stærkt Tiltag til det i den ovenfor (S. 83) nævnte Londoner Polyglot (1657), som udkom under Ledning af Biskop Brian Walton. Men i 1675 udkom i Oxford en kritisk Udgave af N T. af Biskopen der J. Fell efter Sammenligning med mange Haandskrifter. I endnu langt større Udstrækning var det textkritiske Materiale nyttet i den store Udgave af N. T. af J. Mill, som udkom i Oxford 1707. Den vigtigste kritiske Udgave derefter var den, som udkom i Tübingen 1734 af den navnkundige Theolog J. A. Bengel, ledsaget af en meget udførlig Oversigt over det kritiske Apparat. Af ham udkom senere flere Udgaver i forskjellige Størrelser. Mærkelig er den store Udgave, som J. J. Wettstein udgav i Amsterdam 1751—52, ikke alene i textkritisk Henseende i Almindelighed, men ogsaa fordi han først slog fast at mærke de græske Uncialhaandskrifter af N. T. med Bogstaverne af det store latinske Alfabet (sml. S. 72), hvad man senere, eftersom flere Haandskrifter kom for Lyset, har maattet fuldstændiggjøre med Bogstaver af det store græske, endog af det hebraiske Alfabet. Mærkelig er ogsaa denne Wettsteins Udgave derved, at den til Oplysning af Sproget i N. T. har meddelt en stor Mængde Citater af den gamle græske klassiske Literatur.

Ligefra 1774 til 1827 udkom der mange Udgaver af N. T. af den tyske Lærde J. J. Griesbach (død som Prof. i Jena 1812), flere af disse da efter hans Død. Denne Mand vedtog flere ganske nye Grundsætninger for N. T.s Textkritik. Han lagde Mærke til, at der er visse Ligheder og Forskjelligheder mellem Texten, baade i græske Haandskrifter (ældre og nyere) og i gamle Oversættelser og i Citater i gamle Skrifter, i visse Lande og Texten i andre Lande; og han ordnede saaledes det textkritiske Apparat i de 3 saakaldte Recensioner: den alexandrinske af Kildedokumenter tilblevne i Ægypten, Palæstina og Syria, den vesterlandske af Kildedokumenter fra Italia, Gallia og Nord-Afrika, og den byzantinske fornemmelig af Haandskrifter fra den græske Kirke. Derved er Oversigten og Brugen af det vidtløftige textkritiske Apparat blevet meget lettet. Til et noget lignende Udslag kom en anden tysk Lærd, den katholske Professor i Freiburg i Breisgau Leonhard

Hug i sit fortrinlige Indledningsværk til N. T., som udkom i flere Udgaver mellem Aarene 1808 og 1847. Og den af Griesbach opstillede Ordning af det textkritiske Apparat i de 3 Recensioner har siden i det væsentlige været fulgt, og den gjælder endnu, om den end har maattet finde sig i visse Tillempninger.

Af andre Udgaver af N. T., som ikke har været uvigtige, kan her nævnes en Udgave af F. C. Alter (Wien 1786), hvori der var sammenlignet en hel Del Haandskrifter i Wien, og 2 Udgaver fra 1782 og 1803 af C. F. Matthæi efter Sammenligning af en Mængde Haandskrifter i Moskva. Udgaven i Kjøbenhavn 1788 af den danske Lærde Andreas Birch (død 1829 som Biskop i Aarhus) kan ogsaa her nævnes som den eneste kritiske Udgave af nogen Lærd i de nordiske Lande. Det kan nemlig her mærkes, at under det Guldbergske Ministerium i Danmark og Norge (1772—84) gjordes ikke uvigtige Arbeider paa det bibeltextkritiske Omraade af A. Birch, Adler, Moldenhawer o. fl.

I 1830 udgav den katholske Professor A. Scholz i Bonn en ny kritisk Udgave af N. T. efter Undersøgelse af en Mængde græske Haandskrifter, især fra senere Tider, og i Aarene 1831—46 udgav Filologen C. Lachmann i Berlin flere Udgaver af N. T. alene efter nogle faa af de ældste Kildedokumenter.

Men i 1841 optraadte første Gang en ung Mand, som skulde gjøre mere paa det bibeltextkritiske Omraade end nogen tidligere, nemlig den tyske Professor C. Tischendorf. Ingen har arbeidet mere rastløst end han. Han udgav i Alt 20 større og mindre Udgaver af N. T. og 3 Udgaver af LXX. Og han udvidede og overarbeidede det textkritiske Materiale i overordentlig Grad, dels ved at drage frem fra Bibliothekernes skjulte Kroge flere vigtige tidligere ukjendte Haandskrifter (især Codex Sinaiticus), dels ved at udgive andre tidligere kjendte, men ikke tilstrækkelig undersøgte Haandskrifter (Codex C. Efraem Syri, Codex D. Claromontanus og Codex L., alle i Paris, det gammellatinske Egangelium Palatinum i Wien, det vigtige Vulgatahaandskrift Codex Amiatinus i Florents o. fl.), dels ved nye Udgaver af andre tidligere mangelfuldt udgivne Haandskrifter (Codex E. Laudianus i Oxford og Codex B. Vaticanus i Rom). Efter hans Død i 1875 er hans Arbeider førte videre

i Tyskland baade af Bibliothekaren i Berlin Oskar von Gebhardt, som har udgivet nye, gjennemsete Udgaver af Tischendorfs tidligere Udgaver af N. T., og af Amerikaneren G. R. Gregory fra Philadelphia, nu Professor i Leipzig, som i flere Aar efter meget omfattende Undersøgelser har arbeidet paa Udgivelsen af Prolegomena til Tischendorfs sidste Udgave af N. T. fra fra 1869—72. Af disse Prolegomena er udkommet to store Hefter i 1884 og 1890.

Den Mængde Udgaver af N. T., som har støttet sig paa Udgaverne af Griesbach og Tischendorf, som f. Ex. flere Udgaver af Hahn og af Theile, maa vi her forbigaa. Af Mænd ellers i Tyskland, som har udgivet flere vigtige Arbeider til Bibelens Textkritik, kan her nævnes Prof. P. de Lagarde i Göttingen og Prof. E. Ranke, Marburg.

I England har altid de bibeltextkritiske Arbeider været drevne med Dygtighed. Vi har allerede nævnt J. Fell og J. Mill (S. 84). I 1720 udgav Filologen Richard Bentley Prøve paa en Udgave af N. T. paa Græsk og Latin, som han havde gjort store og omfattende Forarbeider til. Men han døde tidlig; hans efterladte Arbeider kom dog andre tilgode. Codex E. Laudianus blev udgiven 1715 af Th. Hearne, Codex A. Alexandrinus blev udgiven 1786 af Woide og Codex D. Bezæ blev udgiven 1793 af Kipling.

En ny større kritisk Udgave af N. T. blev udgiven i England 1857—72 af S. P. Tregelles. Og den Udgave af N. T., som er ført til det Standpunkt, som N. T.s Textkritik for Tiden er naaet til, er Udgaven af 1881—82 i Cambridge, af Professorerne B. F. Westcott og F. J. A. Hort sammesteds.

En anden Mand i England, som har gjort omfattende Arbeider til N. T.s Textkritik, baade ved sin Udgave af 1859 af Codex Augiensis paa Græsk og Latin, indeholdende Pauli Breve, og sin nye Udgave (1864) af den ofte omtalte Codex D. Bezæ i Cambridge og andre Haandskriftudgaver, ligesom ved sit store Værk om den nytestamentlige Textkritik*), er F. H. A. Scrivener. Han har ogsaa udgivet en Udgave af N. T.

I 1879—80 udgaves Codex A. Alexandrinus i London paa ny

*) A plain Introduction in the criticism of the new Testament, 3 Udg. Cambridge 1883.

fotolithografisk af Styrerne for British Museum, da de ældre Udgaver ikke mere fandtes tilfredsstillende. I 1881 og følgende Aar udgaves paa samme Maade Codex B. Vaticanus i Rom af C. Vercellone og Jos. Cozza.

Om Udgaverne af de gamle Bibeloversættelser skal vi her fatte os kort. Om de vigtigste Udgaver af de gammellatinske Bibeloversættelser er talt ovenfor (S. 77—80). Den syriske Oversættelse Peschita findes i nogle af de ovenfor (S. 83) omtalte Polyglotter. Peschita af N. T. blev udgivet første Gang i Wien 1555 og siden flere Gange. En af de bedste Udgaver af den er en Udgave af I. Leusden og C. Schaaf (Leyden 1708 og 1717). Om de ældre Brudstykker, fundne i den nitriske Ørken 1842, og udgivne af W. Cureton, er talt ovenfor (S. 76).

Resterne af den gothiske Oversættelse har ofte været udgivne første Gang sammen med Evv. paa Angelsachsisk af Fr. Junius (Dordrecht 1665). Den bedste Udgave af Alt, som nu kjendes af denne Oversættelse, er den fuldstændige Udgave af Svensken A. Uppström (Upsala 1854—57).*)

Den latinske Bibeloversættelse Vulgata var den mest brugte Bibel i Vest-Europa før Reformationen. Af Tridentiner Konciliet (1546) blev den ophøiet til at gjælde som autentisk ved Siden af Grundtexten. Paven maatte derfor da sørge for, at der kom ud en autentisk, korrekt Udgave af den. En saadan kom da ogsaa ud ved Omsorg af Pave Sixtus V i 1589. Denne Udgave fandtes imidlertid snart at være mangelfuld og feilagtig. En bedre Udgave blev udsendt af Pave Clemens VIII, udarbeidet af flere Lærde, i Aaret 1592, og denne er siden bleven fulgt.

For Tiden arbeides der i England paa en ny kritisk Udgave af N. T. paa Latin efter Vulgata. Mange omfattende Forarbeider er gjorte. Codex Amiatinus i Florenz lægges til Grund; men Variantsamlinger føies til efter mangfoldige af de bedste Vulgatahaandskrifter og efter alle ældre kjendte latinske Oversættelser fra Tiden før Hieronymus. Arbeidet med Udgaven udføres af Bisko-

*) Udgaverne af flere gamle Oversættelser, som den syriske Filoxeniana, de koptiske Oversættelser og den æthiopiske Oversættelse o. fl. maa vi her lade uomtalte.

pen i Salisbury John Wordsworth og Pastor J. H. White Hidtil er udkommet de tre første Evangelier.

Efter denne sammentrængte Oversigt over det vigtigste af det bibeltextkritiske Materiale skal vi i Korthed omtale det i Titelen nævnte Haandskrift i det kongelige Bibliothek i München.

Fortjenesten af at have henledet Opmærksomheden først paa dette vigtige Haandskrift tilkommer den oftere ovenfor nævnte dygtige Textudgiver, forhenværende Professor ved Gymnasiet i München Hr. Leo Ziegler, som i et af sine fortrinlige Skrifter*) har gjort opmærksom paa det. Han har ogsaa tilkjendegivet der, at det var hans Agt at udgive de 3 Bøger Tobias, Judit og Ester, som i dette Haandskrift findes i den gammellatinske Oversættelse fra Tiden før Hieronymus. Da der nu imidlertid er hengaaet en lang Aarrække, siden noget hørtes fra denne paa dette Omraade fortrinligt sagkyndige Mand, tog jeg mig for paa Gjennemreise i München i 1888 at afskrive Esters Bog og Aaret efter 1889 ogsaa Tobias og Judits Bøger, og tillader mig nu her at udgive dem. Ved denne tarvelige Udgave vil ikke en mulig senere Udgave af ovennævnte sagkyndige Mand eller en anden kyndig Haand blive gjort overflødig.**)

Haandskriftet, som er kommet fra det navnkundige Klosterbibliothek i Freisingen i Bayern og er i det kongelige Münchenerbibliotheks Katalog opført under No. 6239, er fra det 9de Hundredaar. Det indeholder 103 Pergamentblade af 22 cm.s Høide og 14 cm.s Bredde. Pergamentet er stivt og hullet; nogle af Hullerne er ældre end Skriften, andre paakomne senere, og derfor er en Del Bogstaver borte. Haandskriftet har lidt meget af Fugtighed. Paa hver Side er 20 Linier.

Paa de 36 første Blade indeholdes Jobs Bog efter Vulgata, paa de følgende 24 Blade Tobias Bog, atter paa de følgende 26 næste Blade Judits Bog, og endelig paa de sidste 17 Blade Esters

---

*) Die lateinischen Bibelübersetzungen vor Hieronymus etc. München 1879 (S. 106).

**) Om en saadan Udgave virkelig er udkommen, har jeg ikke faat vide noget.

Bog. Det er altsaa Tilfældet med dette Haandskrift som med mange andre, at Afskriveren har afskrevet disse 3 sidstnævnte Bøger efter den ældre Oversættelse, da han efter al Rimelighed ikke har havt nogen af disse Bøger i Haandskrift efter Vulgata til at afskrive efter. Men derved er da disse Bøger blevne vedligeholdte.

Haandskriftet er skrevet med en Mængde Forkortelser saaledes som følgende Prøve:

Ester 14, 3—5:

Dix̄ d̄s abraham et d̄s isaac et d̄s iacob adesto mihi non habente defensore p̄t te dn̄e qn̄m periculum in manu mea est. Ego audivi in libris meis patn̄is dn̄e q̄m tu noae in aqva diluuii conservasti.

— — — — — — — — — — — — — —

Et factum ē in diae t̄tio cum fin̄e orationis fecisset deposuit omnia uestimenta curationis suae et lavit corpus su(u)m aqva et unxit unguento et induta ē uestimento gloriae suae et ornata ē ornamentis et facta ē p̄clara invocato d̄o quia omnia conspicit d̄s.

Som det er Tilfældet med saa mange andre af Bibelens Bøger, ser man ogsaa af dette Haandskrift, at der har været flere gammellatinske Oversættelser ogsaa af disse Bøger fra Tiden før Hieronymus. Foruden Texten i P. Sabatiers Værk, som er forskjellig fra Texten i nærværende Haandskrift, kjendes endnu en 3die Oversættelse af Tobias Bog i et Haandskrift i det ambrosianske Bibliothek i Milano. Dette er i 1890 udgivet af Cavalieri A. Ceriani. Disse 3 Oversættelser af Tobias' Bog og 2 af Judits og Esters Bøger synes dog at forudsætte i det væsentlige en og samme græske Text af LXX liggende til Grund for dem alle. Texten her i Münchenerhaandskriftet er dog flere Steder fyldigere end i Haandskriftet i Milano. En udførlig Sammenligning mellem disse 3 Oversættelser kunde her været ønskelig. Men den vilde øget Udgavens Størrelse og er derfor opgivet.

Jeg maa til Slutning ikke undlade at frembære min oprigtige Tak til Direktøren for det kongelige Bibliothek i München, Hr. Dr. Laubmann, for al den Velvillie, som han viste mig under mine gjentagne Besøg der i Bibliotheket, idet han ikke alene viste mig

al tjenstvillig Imødekommen, men endog opmuntrede mig til det møisommelige Arbeide med at afskrive det her meddelte Haandskrift. Ligesaa maa jeg takke samtlige andre Bibliothekets Tjenestemænd for deres udviste Velvillie mod mig.

Ogsaa maa jeg takke Styrelsen for Kgl. Norske Videnskabers Selskab i Throndhjem for den Velvillie, at den har ladet trykke nærværende Arbeide i sine Skrifter.

Christiania 20de Mai 1893.

J. Belsheim.

Liber Tobiæ

ex codice Monacensi.

Liber sermonis Tobie

I (fol. 37) 1. Filii tobie filii annaniel filii gabiel filii asiel. filii gabaliel. ex tribu nepthalim 2 qui captivus ductus est in diebus salmanassar regis assiriorum. ex cibiel[1]) civitate que est in dextra parte cidisse[2]) civitatis nepthalim in superiore parte galileae. supra naasson[3]) posita qve est ad occidentem solem ad sinistram partem raphain: Ego tobias in via veritatis et iustitia ambulavi omnibus diebus vite meae 3 et elemosinas multas feci fratribus meis et nationi meae. et omnibus qui fuerunt mecum in captivitatem in regione assiriorum in nineve, 4 et ego eram in terra regionis israel iunior inter omnes in tribu nepthalim patris mei que recessit a domo david et ab hierusalem civitate qui (sic) est electa ex omnibus tribus (sic) israel ubi ara consituta est omnibus tribus (sic) israel quod sanctificata erat in sempiterno. totum templum excelsi dei aedificatum esset ut sacrificarent in ipso (fol. 37 b). in omni progenie sempiterna 5 et omnes fratres mei et omnes domus patris mei sacrificabant in dan vitulo aureo quem fecit hieroboam rex israel. et in omnibus superioribus partibus galileae. 6 ego autem solus ibam aliquotiens in hierusalem diebus festis sicut scriptum est in omni israel in precepto sempiterno: primicias et decimas armentorum et pecudum et initia tonsurae ovium mearum habens mecum dabam sacerdotibus filiis aaron et quod moris erat. decimas frumenti. et vini et olei: et ficuum et malorum granatorum et cete-

[1]) Cod. mediolanensis ed. Ceriani (vide pag. 89): sibiel, Sab. bihel.
[2]) Cer. cidissim, Sab. edisse.
[3]) Cer. nasor.

rorum dividebam levitis quodqvot presto erant in hierusalem et secundum decimationem commutabam pecuniam sex annorum et ibam et consummabam hanc eandem pecuniam in sancto loco in unoquoque anno 7. terciam autem decimam dabam proselitis et orfanis et uiduis. faciens omnia que precepta sunt in israel inferebam et dabam illis. in tertio anno 8. et consumabamus illut secundum preceptum quod scriptum est de eis (fol. 38) in lege moysi. et sicut precepit debbora mater patris mei. Tobiel matri meae. et patri meo qui orfanum me reliquid et mortuus est 9. et postquam iuuenis factus sum accepi uxorem nomine annam ex natione mea. et generavi ex illa filium. et vacaui nomen eius tobin.[1]) (10 deest) 11 et ubi captivitate deveni ad assyrios. et ubi in niniven. 12 et omnes fratres mei et qui de genere meo erant manducabant ex panibus gentium. ego autem custodivi animam meam. ne manducarem de escis illorum; 13 et quoniam memor eram dei mei in toto corde meo. dedit mihi summus deus gratiam poenes (!) salmanassar regem assiriorum. 14 et ego illi emebam omnia (15 deest) 16 iens in regionem mediam[2]) usquedum moreretur. 17 Et commendavi gaelo[3]) filio raguaeli filio gabiel in rages civitatem medorum decem talenta pecuniae argenti. 18 et postquam mortuus est salmanassar rex regnavit sennacherib filius illius pro illo ex viae regionis medorum inquietabantur. et nemo poterat ire in mediam usquedum moreretur. 19 ego autem multas (fol. 38 b) elemosinas feci in diebus salmanassar omnibus qvi erant ex genere meo; 20 panes meos dabam esurientibus. et nudos vestiebam, et mortuos qui proiciebantur gentis meae sepeliebam. 21 et si quem occidisset sennacherib rex et ubi venit senacherib a iudæa fugiens propter ultionem quam fecit ex illis dominus secundum blasphemiam illius quam blasphemavit et occidit in ira sua multos ex filiis israel. ego autem involvabam corpora illorum et sepeliebam 22 et renunciatum est regi quoniam ego sepelio (!) illos. et querebat occidere me 23 ego autem fugi et direpta est omnis substantia mea. et nihil mihi remansit. nisi anna uxor mea. et tobis filius meus. 24 et latui diebus quadraginta

[1]) Cer. Sab. tobiam.
[2]) Cer. medicam.
[3]) Cer. Sab. gabelo.

quinque quousque occiderent regem illum duo filii ipsius. et fugissent in montes sarrat.[1]) et regnavit archodonossor[2]) filius eius pro eo et constituit achicarum filium anniel[3]) fratris patris mei super actionem regni et ipse habebat potestatem omnis regionis. tunc locutus est archicarus pro me. 25 tunc descendi (fol. 39) in nineve. et erat amicus meus que erat superatt(endatus) et procurator domus. et exactor. et svasit regi assiriorum. et restituit me rex archedonosor iterum. et descendit in domum meam et reddita mihi est anna uxor mea et tobis filius meus.

II. 1 et in pentecosten die festo nostro. qui est sanctus a septimanis. factum est mihi prandium bonum. et accubui ut pranderem. et apposita est mihi mensa. et vidi pulmentaria plura. 2 et dix(i) tobi filio meo. vade adduc quemcumque inveneris pauperum ex fratribus nostris qui sunt captivi in nineve qui tamen in mente habent deum in toto corde suo. ut manducet mecum pariter prandium hoc. ecce sustineo te fili donec venias. 3 et abiit tobis. ut quereret aliquem pauperem captiuum ex fratribus nostris. et reversus dixit mihi; pater. et dixi quid est fili; et ait mihi ecce unus ex genere nostro occisus laqueo circumdato proiectus iacet in foro. et prosilii et exii relicto prandio. antequam gustarem aliquid ex eo. 4 et sustuli illum de platea in domum meum (fol. 39 b) (e)t posui illum in unum locum. usquedum sol occideret ut sepelirem illum. 5. et reversus locutus sum et manducavi prandium meum cum luctu. 6 et rememoratus sum sermonum prophetae amos quod locutus est in bethlem dicens. convertentur dies festi vestri in luctu et omnia cantica vestra in planctum. et lacrimatus sum nimie. 7 et postquam sol occidit abii et fodi. et sepelivi illum. 8 et omnes autem proxi(mi) mei irridebant me dicentes. quomodo non timet hic omnino. iam enim inquisitus est huius rei causa ut occideretur et fugit. 9 et iterum locutus sum illa hora postquam illum sepelivi 10 et intravi in domum meam et dormivi circa parietem facie nuda propter aestum.[4]) 11 et nesciebam quoniam passeres in pariete super

---

[1]) Cer. ararat.
[2]) Cer. nachoda. Sab. archedonassar.
[3]) Cer. annaniel.
[4]) Cod. cestum.

me erant. quorum stercora siderunt oculis meis calida. et induxerunt albuginem oculi mei. et ibam ad medicos ut curarer. quanto ungebar cum medicamentis. tanto magis excecabantur oculi mei et albigabant quoadusque excecaverunt me et erat inutilis per annos (fol. 40) quatuor (12—14 desunt) 15 omnes autem fratres mei et amici tristes erant mea causa. et achicarus pascebat me et pavit me biennio. antequam iret in lymaidam (16—18 desunt) 19. In illo tempore anna uxor mea mercede lanam faciebat et seruiebat operibus mulierum quæ mittebant et adducebant eam ad texendum. et ex mercedibus suis pascebat me. et septima die mensis consumavit texturam. et reddidit dominis suis. et dederunt ei mercedem suam totam 20 et insuper dederunt ei hedum de capris; 21 et cum intrasset ad me hedus. coepit belare. et vocavi ad me uxorem meam et dixi ei. unde est hic hedus qui clamat: vide ne forte furtiuus sit. redde eum dominis suis; nobis enim nolicet manducare nihil furtiuum; et respondit mihi. datus est supra mercedem. cui ego non credebam. sed eo magis dicebam. redde eum dominis suis ne erubescam coram illis. et excandescebam adversus eam illum huius rei causa. 22 que commota respondit mihi dicens. Ubi est iusticiae tuae? 23 ecce quæ pateris omnibus nota sunt.

III, 1 et tristis factus sum (fol. 40 b) animo. et ingemui lacrimans et introivi in atrium meum. et coepi orare cum gemitu animæ meae. 2 et dixi. iustus es. domine. et omnia opera tua iusta sunt et omnes viae tuae misericordia et veritate plenæ sunt. et iudicium verum iudicas in sæculis, 3. et nunc domine. memor esto mei respice me. et noli vindictam facere de peccatis meis. et ignorantiæ meae. et parentum (m)eorum. quia peccavimus in conspecto tuo. 4 et precepta tua contempsimus et ideo tradidisti nos in direptionem. et captivitatem et mortem et in fabulam. et in inproperium omnium gentium. in quibus nos dispersistis et nunc domine iudicia tua vera. que de me exigas. et de peccatis meis. et de parentum meorum. quia non egimus secundum precepta tua et non ambulavimus sinceriter coram te. 6 et nunc secundum quod tibi placet fac mecum. et præcipe recipi spiritum meum ut iam dimittas a faciae terrae. quoniam (ex)pedit mihi mori magis quam uiuere quia inproperia falsa audiui. et in magno sum tedio. præcipe ergo (fol.

41) domine ut recipiar ab hac necessitate anima mea. et da mihi refrigerium in loco aeterno. et noli avertere faciem tuam quia expedit mihi mori magis quam vivere et pati tantam necessitatem in vita mea. et ne iam improperium audiam. 7 Eadem die contigit ut et sar(a) filia raguelis qui[1]) erat exbathanis in civitate medorum ut et ipsa audiret improperia ab una ex ancillis patris sui 8 quia iam tradita esset viris septem. et asmodeus demonium nequissimum occidebat illos. ea hora qua ad illam introibant ad concubendum sicut est solitum mulieribus 9. et dixit illi ancilla. Tu es que suffocas viros tuos. ecce enim tradita est iam viris septem. et neminem ex illis fruita[2]) es. quid nos flagellas. aut causa virorum tuorum quod mortui sunt ibi cum illis. et numquam ex te videamus filium neque filiam in perpetuo. 10 In illa hora contristata est anima puellae. et lacrimans ascendit in locum superiorem domus patris sui. et voluit laqueo vitam finire. et recogitavit dicens. ne forte (fol. 41 b) improperent patri meo et dicant unicam habuisti filiam carissimam. et haec ipsa laqueo se suspendit. et incipiam deducere senectutem patris mei cum tristitia ad inferos. non est ergo utile laqueo animam fugare. 11 sed deprecare potius dominum ut moriar. et nullum iam improperium audiam neque pater meus. 12 Eodem tempore exporrectis manibus ad fenestram deprecata est dominum deum dicens. 13 benedictus es domine deus misericors. et benedictum est nomen tuum sanctum et honorabile in omnia secula. benedicant te omnia opera tua in aeternum. 14 et nunc domine ad te faciem meam converto. oculos meos dirigo. 15 iube me iam dimitti a terra ut non audiam improperium. 16. tu scis domine quia munda sum ab omni inmunditia virili. Et non coinquinavi nomen meum. nec nomen patris mei in terra captivitatis meae. Unica sum patri meo. et non habet alium filium neque filiam qui possideat hereditatem illius. neque frater est illi quisquam. vel proximus. aut propinquus ut custo-(fol. 42)diat me illi uxorem, iam perierunt mihi viri septem. et ut quid mihi adhuc vivere.[3]) sed si non tibi videtur perdere me. aspice et miserere mei domine ut nullum iam improper-

[1]) Cer. Sab. quæ.
[2]) Cod. frunita.
[3]) Cod. videre.

ium audiam (17—23 desunt). 24. In illo tempore exaudite sunt preces amborum tobi et sara ab ipsa claritate summi dei. 25 et missus est raphael angelus sanare ambos. tobiam curare a maculis oculorum et reddere illi lumen caelorum. et saram filiam raguelis dare tobie filio tobiae uxorem et alligare asmodaeum demonium nequissimum ab illa quoniam tobi destinata erat hereditas eius. super omnes qui illam concupierant. Uno igitur tempore reversus est tobias de atrio in domum suam. et sara filia raguaelis descendit de loco superiori domus patris sui.

IV. 1. Eodem die rememoratus est tobias commendasse se pecuniam gabelo in rages civitatem medorum. et dixit in corde suo cogitans. Ecce ego pastulaui mortem cur non voco tobin filium meum et indico illi hanc pecuniam antequam moriar (fol. 42 b). et arcessivit filium suum. 2. et dixit illi fili. et ille respondit quid est pater tobias. 3. Dixit. cum mortuus fuero sepeli me diligenter et honorifica matrem tuam. et noli derelinquere illam omnibus diebus vitae eius. et fac quod bonum est in conspectu eius. et noli tristem facere spiritum eius in ulla re. 4 memor esto fili quanta pericula viderit pro te in utero suo. 5 et cum mortua fuerit. sepeli illam iuxta me in uno sepulchro. 6 et omnibus diebus vitae tuae fili dominum in mente habe. et noli velle peccare. ut præterirae(!) precepta illius. iustitiam fac omnibus diebus vitae tuae. et noli ambulare viam iniquitatis. quoniam facient(e) te veritatem erit respectus in omnibus operibus tuis. et in omnibus qvi faciunt iustitiam. 7 ex substantia tua fac elemosinam. et noli avertere faciem tuam ab ullo paupere et ita fiet ut nec abs te avertatur facies dei. 8 Quomodo habueris fili. sic et fac. 9 si tibi fuerit abundet substantia. plus ex illa fac elemosynam (fol. 43) si autem exiguum habueris. ex hoc ipso exiguo communica. et ne timueris fili. cum facis elemosinam. 10 præmium enim bonum. repones tibi. in diem necessitatis. 11 quoniam elemonsina a morte liberat. et non patitur ire in tenebras. 12 munus bonum est elemosyna omnibus qui faciunt eam. coram summo deo. 13 attende tibi. fili ab omni fornicatione. uxorem accipe ex semine patrum tuorum. et noli sumere uxorem al(ienam que non) est ex semine parentum tu(orum. quonia)m filii prophaetarum sumus. noe pro-

phaeta fuit prior et abraham et isaac et iacob parentes nostri ab initio seculi. rememorare fili quoniam hi omnes acceperunt uxores de semine fratrum suorum. et benedicti sunt in filiis suis. et semen illorum possedit hereditatem terrae. 14. et tu fili dilege fratres tuos et noli superbo corde agere cum filiabus filiorum populi tui. ut non accipias unam ex illis quoniam (fol. 43 b) in superbiam perditio. et inconstantia magna est. et instellionatu(!?) deminutio et nugacitas magna mater est. 15 fames. mercedem omni homini. quicunque operatus fuerit penes te. redde eadem die. et non maneat aput te merces hominis. et merces tua non minorabitur apud deum. si servieris deo in veritate. 16 attende tibi fili in omnibus operibus. et esto sapiens in omn(ibus) cogitationibus tuis. et quod (oderis) ne feceris. et ne commitas nequi(tias in c)orde tuo omnibus diebus vitae tuae. ab ebriaetate abstine te. 17 de pane tuo communica esurienti. et ex vestimentis tuis nudas vesti. ex omnibus quocunque tibi abundaverit fili. fac elemosynam et non invideat oculus tuus cum facis elemosynam. 18 funde vinum et panem tuum frange super sepulchra iustorum. et noli illud dare peccatoribus. 19 consilium (fol. 44) ab homine sapiente inquire. et noli contemnere. quoniam omne consilium utile est. 20 omni tempore benedic dominum et postula ab illo. ut dirigantur viae tuae et omnes cogitationes tuae bene dirigantur. quoniam ceteræ gentes non habent bona consilia. sed ipse illam bonam convocationem dat quemcunque: enim voluerit dominus exaltat et quem voluerit ipse humiliat. et demergit usque ad inferos deorsum. et nunc fili memor esto preceptorum meorum. et non deleantur de corde tuo. 21 nunc igitur fili indico tibi commendasse me decem talenta pecuniae argenti gabelo filio gabeli in rages civitate medorum. 23. noli ergo vereri fili quod pauperem vitam. (si timueris) dominum et recesseris ab omni peccato et bene digeris.

V 1 tunc respondit tobis patri suo dicens. omnia quæcumque mihi præcepisti faciam pater. 2 quomodo autem hanc (fol. 44 b) pecuniam ab illo recipere possum. neque enim ille me novit neque ego illum. quod signum dabo. ut cognoscat ut credat et dat mihi pecuniam. sed et viam qua ducit in mediam nescio. 3. Tunc respondit tobias filio suo dicens. cyrografum suum dedit mihi et

meum similiter accepit. et est conscriptio quam divisi in duas partes. unam accepi ego et aliam posui cum ipsa pecunia. et iam sunt anni viginti ex quo poenes illum deposui. 4 itaque fili inquire aliquem hominem fidelem qui eat tecum et dabimus illi mercedem. et dum adhuc vivo recipe pecuniam ab illo. 5. Tunc exiit tobis inquirere hominem qui eum duceret in regionem medorum et qui maxime in notitiam haberet vias regionis et invenit rafaelum angelum stantem. 6 et nesciebat quod angelus dei esset. et dixit illi. unde es iuuenis. 7. et ille respondit illi dicens. ex filiis israel. (fol. 45) fratribus tuis sum et veni huc ut operer. et dixit illi tobias. nosti viam quæ ducit in regionem medorum. 8 et ille dixit. multae cognovi. et scio vias omnes. nam et in mediam aliquotiens fui. et (h)ospitatus sum apud gabellum fratrem nostrum qui moratur in rages civitate maedorum. et continet ex egbatana dierum du(or)um stadia usque rages. que posita est in monte egbatanis. rages autem posita est in medio campo. 9. et dixit illi tobias. sustine hic iuvenis. quoadusque nuntiem patri meo. necessarium est enim ut eas mecum et dabo tibi mercedem tuam. et ille dixit. ecce sustineo te tantum. noli tardare. 10 et introibit tobias et renuntiavit patri suo dicens ecce inveni hominem ex fratribus nostris qui eat mecum. et ille dixit. roga mihi hominem fili ut sciam ex qua genera sit. et an fidelis sit cui te committas. et exiit tobias (fol. 45 b) et vocavit illum dicens. Juvenis intra. pater rogat. 11. qui cum intrasset prior tobis salutavit illum. et ille dixit. gaudium tibi sit semper. 12 et respondit tobias dicens. ut quid mihi gaudium. homo sum inutilis. et non video lumen cælorum. sed in tenebris positus sum. sicut mortuus inter uiuos. vocem hominum audio et ipsos non video. 13 et dixit illi rafael angelus. forti animo esto. iam prope est ut cureris a deo. 14 et dixit illi tobis. tobias filius meus vult ire in regionem medorum. si potes ire cum illo. et deducere illum. dabo[1]) tibi mercedem tuam frater. 15 et dixit rafael angelus. potero cum illo irae(!) novi enim vias omnes. et aliquotiens abii in regionem mediam. et perambulavi omnes vias et campos eius. et montes et omnes commeatus bene teneo. 16. Et dixit illi tobis. frater ex quo genere es. et ex qua tribu. narra mihi. 17 et illi

[1]) Cod. dabi.

respondit. quid necesse est te scire genus meum (fol. 46) (a) ut tribum meam. mercenarium desideras. aut genus et tribum. 18 sed si valde exigis ego sum azaras[1]) annaniae magni filius ex fratribus tuis. 19 et dixit illi tobis. salvus et sanus frater. sed peto ne irascaris quod voluerim genus scire de generae(!) tuo. et tu ergo de fratribus meis es. et de genere bono et optimo. nosti tu annaniam et nathaniam[2]) duos filios semeliae[3]) magni qui et ipsi mecum ibant in hierusalem et adorabant ibi mecum. et non exerraverunt hi omnes fratres nostri; omnino ex bona radice es frater. salvus eas et salvus revertaris. et adiecit dicens. ego tibi mercedis nomine dabo dragmam diurnam. et quæcumque tibi necessarius est filio meo. et vade cum illo. et adiiciam tibi ad mercedem. 20. Et dixit illi raphael angelus. ibo cum illo. ne timueris salvi ibimus et salvi revertemur ad te qvoniam via tuta est. 21 et tobis dixit. bene iter agere frater contingat vobis. et vocavit tobian filium (fol. 46 b) suum. et dixit illi prepara te et vade cum fratre tuo. et deus qui in caelo est. perducat vos in pace. et revertamini hic salvi. et angelus ipsius commitetur vobiscum cum sanitate. 22 et præparavit se ad viam tobias et exivit ut iret. et osculatus est patrem suum. et matrem suam. et dixit illi tobis. pater suus. perge fili cum salute. 23 et lacrimata est mater eius et dixit ad tobin. ut quid misisti filium nostrum, nonne ipse est baculus manus nostrae. et ipse egreditur. et regreditur coram nos. 24. numquam esset pecunia illa. sed magis purgamento sit. 25 quomodo datum est a domino viuere, hoc sufficiebat nobis. 26 et dixit illi tobias. noli verere mulier. salvus ibit filius noster et salvus revertetur ad nos et oculi tui videbunt illum illa diae(!) qva venerit. 27 ne timueris pro illo angelus bonus comitatur cum illo et bene dirigetur via eius et revertetur (fol. 47) salvus. 28 et cessavit lacrimans.

VI 1. Et profectus est igitur tobias. et angelus cum illo. et canis secutus est illos. et ibant pariter. et conprehendit illos et nox prima. et manserunt super flumen tygris. 2 et descendit tobias lavare pedes in flumine. et exiliens piscis in manus(!) de aqva et

[1]) Cer. Sab. azarias.
[2]) Cer. Sab. nathan.
[3]) Sab. semeie.

volebat devorare puerum. 3 et exclamavit puer. 4 et dixit illi angelus. comprehende et exsupera illum. et comprehendit. et eduxit illum ad terram. 5 et dixit illi angelus. excuterra illum et tolle fel. et cor. et iecur et repone et habe tecum. sunt enim hac necessaria ad medicamenta utilia. et cetera in terram proiice. 6 et exinterat puer piscem illum, et abstulit fel illius. et cor. et iecur. et partem piscis assam sustulerit in viam. et caetera sallierunt (!) et coeperunt iter agere. Donec pervenirent in regionem medorum. 7 tunc interrogavit puer angelum dicens. azarias frater. quod remedium est in hoc felle. et corde. et iecore piscis. 8 et angelus (fol. 47 b) respondit dicens. cor et iecur fumigatur coram viro vel muliere. qui incursum dæmonis habet. vel spiritus nequissimi. et fugiet ab illo omnis incursus. et non apparebit ei in aeternum. 9. Sed et fel facit ad ungvendos oculos hominis. cui albicaverunt vel afflatur in ipsis maculis oculorum. et recipiet claritatem visus. 10 et postqvam intraverunt in regionem mediam. et adpropinquaverunt civitate egbathanis. 11 dixit rafael angelus. tobiae frater. et ille respondit. quid est. et dixit angelus raphael. domus qua hac nocte manere nos oportet homo est propinquus tuus. et haberet filiam bonam. nomine saram. et neque masculum ullum. neqve feminam ullam habet præter illam. 12 et tu praximus es illi supra omnes homines. ut possideas hereditatem illius et omnem substantiam (fol. 48) patris eius. accipe illam uxorem. est autem haec puella sapiens et fortis et bona valde. et constabilita. et pater illius diligit illam. et quæcumque possidet illi tradet tibi ergo destinata est hereditas patris illius. et te oportet accipere illam. 13. et nunc audi me frater. et loquere de illa hac nocte. et accipe illam tibi uxorem. et cum reversi fuerimus ex rages. faciemus vobis nuptias. scio autem. quoniam raguel non negabit illam tibi. scit enim quia si dederit illam viro alio morte moriatur secundum iudicium libri moysi. et quia scit maxime tibi aptam esse hereditatem accepta filia illius magis quam alicui homini. nunc ergo frater audi me et loquamur de hac puella. et desponsemus illam tibi. et cum reversi fuerimus (fol. 48 b) ex rages ducimus eam nobiscum in domum tuam. 14 tunc respondens tobias et dixit rafaelo angelo. azarias frater. audivi quod iam tradita est viris septem et mortui sunt in cubiculo nocte.

ea hora qua cum illa secesserunt. sed et audivi quosdam dicentes. quoniam demonium est. quod illos occidit. 15 et timeo hoc demonium quoniam diligit illam. et illam quidem non vexat. et qui illi applicitus fuerit. illum occidet. unicus sum patri meo timeo ne forte moriar et deducam senectutem patris mei. et matris meae cum dolore ad[1]) inferos. sed neque habent alium filium qui illos sepeliat vel qui possideat hereditatem illorum, et tamen frater azaria. hoc ammiror tenes cisse(!) nec ab aliquo audisse de hoc nequissimo demonio. quod miseros homines redigit. cum fatearis te nosse civitates istas. et quid in illis (fol. 49) geratur. et ille dixit. et ego scio plus quam tu aut qui hic morantur. 16 et dixit illi raphael angelus. non es memor mandatorum patris tui. qui precepit tibi accipere uxorem de semine patris tui. et nunc audi me frater. noli timere demonium illut. sed postula illam uxorem. scio enim quia dabitur tibi hac nocte, (17 deest) 18(19) et cum intraveris in cubiculo tolle de iecore et corde piscis illius. et inpone super carbones. et odor manabit et percuciet demonium et fugiet. et non apparebit circa illam omnino in perpetuum. 19 (18) et cum coeperis velle esse cum illa. surgite primum ambo. et deprecamini dominum cæli ut det vobis misericordiam et sanitatem. 20 noli ergo vereri. tibi enim destinata est ante sæcula. et tu illam sanabis. et ibit tecum. 21 et credo quoniam habebis ex illa filios. et erunt tibi sicut fratres noli ergo vereri. 22 et cum audisset tobias sermonem rafaelis angeli quoniam est soror ipsius et de domo seminis patris illius. hesit corde eius.

VII 1 et cum venissent in civitatem (fol. 49 b) egbatanis dixit tobias ad angelum. azarias frater. duc me rectae ad domum raguelis. et ut venerunt. invenerunt eum sedentem in atrio domus suae. circa ostium. et salutaverunt illum priores. et ille dixit. bene valeatis fratres. intrate salvi. et sani et induxit illos in domum suam. 2 et dixit hædna[2]) uxori suae. quam similis est hic iuuenis tobiae consobrino meo. 3 et interrogavit illos hædna dicens. unde vos estis fratres. et illi dixerunt. ex filiis nepthalim nos sumus. ex captivis nineven. 4. Tunc illa dixit. nostis tobim fratrem nostrum. et

[1]) Cod. ab.
[2]) Sab. anna.

illi dixerunt novimus. et illa dixit. fortis est et vivit. 5 tunc tobias pater meus est. inquit de quo queris. 6 et exilivit raguel et osculatus est illum lacrimans. 7 et dixit. benedictio tibi sit fili, quoniam boni et optimi viri filius es. o infilicissimis malis. quoniam excæcatus est vir iustus. et faciens elemosinas. et incubuit lacrimans supra collum tobiae (fol. 50) fili fratris sui. 8 et hædna uxor illius. et sara filia illorum lacrimati(!) sunt. 9 et occiderunt arietem et susceperunt illos libenter. et postquam locuti sunt. adcubuerunt ad cænandum. 10 et dixit tobias rafaelo angelo: azaria frater. dic ragueli ut det mihi saram sororem meam. et audivit raguel hunc sermonem. et dixit illi. manduca et hibe fili. et suaviter tibi sit hac nocte. non est enim alius quem oporteat accipere saram filiam meam qvam tu. similiter et mihi non licet eam dare alio viro. quam tibi. tu proximus mihi es. et tibi sara. 11 verum tamen dico tibi fili. tradidi illam iam viris septem fratribus nostris. et omnes mortui sunt. dum cum illa secedunt. nunc ergo fili manduca et bibe. Et dixit tobias. isti ego nihil neque edam neque bibam donec definias mecum. 13. Et raguel dixit. facio sara enim tibi destinata est secundum iudicium (fol. 50 b) libri moysi. et de caelo iudicatum est tibi illam dari. accipe sororem tuam. amodo tu illius frater es. et haec soror tua est; datur tibi ex hodierno. et in aeternum. et dominus caeli bene disponat uobiscum hac nocte et faciat vobiscum misericordiam et pacem. 15 et accersivit raguel saram filiam suam. et accessit ad illam. et adprehensa manu virginis. tradidit illam tobiae et dixit. accipe secundum legem et iudicium quod scriptum est in libro moysi dari tibi hanc uxorem. habe et duc illam ad patrem tuum fili salvus sanus. et deus cæli det vobis bonum iter et pacem. 16 et vocavit matrem puellae et præcepit afferri chartam ut faceret conscriptionem coniugii. quemadmodum illam tradidit uxorem secundum iudicium libri moyse. et attulit mater eius chartam. et ille scripsit et signavit. 17. et ex illa hora coeperunt . . . . . (fol. 51; desunt 7,14—8,14 folio uno deperdito in codice).

VIII, 14 . . . an vivat an mortuus est ut sepeliamus illum. nemine sciente. 15 et misit unam ex ancillis cum lucerna. et aperuit ostium et intravit et invenit illos pariter dormientes. 16 et re-

versa renuntiavit illum vivere et nihil mali passum. et benedixerunt deum caeli. 17 et dixerunt. Benedictus est deus omni benedictione sancte et munde benedicant te omnes electi tui. Benedicant te in omnibus sæculis sæculorum benedictus es quoniam lætificasti me. et non contingit mihi sicut putabam. 18 sed secundum magnam misericordiam tuam egisti nobiscum. 19 et benedictus es quoniam misertus es duobus unicis. fac cum illis domine misericordiam et da sanitatem et consumma vitam illorum cum misericordia et lætitia. 20 tunc precepit servis suis ut replerent fossam quam fodierant. priusquam lucesceret. 21 et uxori suae dixit. ut faceret panes multos. 22 et abiit ipse (fol. 51 b) ad greges et adduxit duas vaccas et quatuor arietes et iussit ea præpa(ra)ri. 23 et vocavit tobiam et adiuravit illum dicens. his diebus quatuordecim non recedis sed hic eris manducans et bibens mecum. et lætificabis animam filiae meae multis afflictam doloribus. 24 et dimidium facultatum mearum accipe. et vade saluus. sanus ad patrem tuum. alia vero dimidia pars cum mortui fuerimus. ego et uxor mea. vestra erit. forti animo esto fili. ego pater tuus sum. et hedna mater tua est. tui sumus nos et sororis tuae amodo et in perpetuum.

IX, 1. Tunc vocavit tobias raphael angelum dicens. (2 deest) 3. azaria frater. assume tecum hinc servos quatuor et camelos duos. et perveni in civitatem rages ad gabelum et redde illi cyrographum suum. et recipe pecuniam et roga illum ad nuptias. 4 scis enim quoniam numerat dies pater meus (fol. 52) et si tardavero una plus diae contristabo animam illius. 5 sed et vides quomodo raguel iuraverit. cuius iuramentum spernere non possum. 6 Et abiit rafael angelus cum quatuor servis et duobus camelis in civitatem rages et manserunt poenes gabelum et dedit illi cyrographum suum. 7 et indicavit illi de tobia filium tobiae quoniam accepit uxorem et rogavit illum ad nuptias. et continuo surrexit et assignavit illi saccos cum suis sigillis et composuit illos et vigilaverunt et venerunt ad nuptias. 8 et invenit tobiam recumbentem et exiliens osculatus est eum. et lacrimatus est gabiel et benedixit. 9 dicens bene et optime viri boni et optimi et iusti viri et elemosinas facientis filius es. 10 benedictionem dominus cæli det

tibi et uxori tuae et patri tuo et matri tuae et patri et matri uxoris tuae. benedictus deus quoniam video tobie cansobrini mei.

X, 1 (fol. 52 b) tobis autem cotidie computabat dies quibus iret. et reverteretur filius suus. et postquam consummati sunt dies et filius illius non veniebat. cogitabat dicens. numquid forte detentus est ibi. 2. aut numquid gabel mortuus est. et nemo illi reddet pecuniam. 3 et coepit contristari tobis et anna uxor illius dicebat. periit filius meus. et iam non est inter vivos. quare tardat. 4 et coepit plorare. et lugere filium suum. dicens. (5 deest) 6 cui tobis dicebat. tace. noli sic agere. salvus est. sed aliquis forte (m)ora tricat(?) illos. nam et homo qui cum illo ivit. fidelis est ex fratribus nostris. nolite tediaris (me)ror pro illo. iam veniet. 7 ut illa dicebat tace. noli mihi molestus esse. noli me seducere. periit filius meus. et exiliens circumspiciebat cotidie viam qua filius eius profectus erat. et cum occidisset sol introibat et lugebat et nihil gustabat lacri-(fol. 53)mans. tota nocte non dormiebat. 8 (9) et ut consummati sunt XIIII dies nuptiarum de quibus iuraverat raguel. exiit ad illum tobias et dixit illi dimitte me. scio enim quia pater meus et mater mea non credunt se visurum me. nunc itaque peto pater ut dimittas me. ut eam ad patrem meum. iam tibi retuli quemadmodum illum relinquerim. 9 (8) et dixit raguel tobiae. remane hic poenes me. et ego mittam nuntias patri tuo. et indicabunt illi de te. et dixit illi tobias. in totum pater peto. ut me dimittas hinc ad patrem meum. 10. et continuo raguel tradidit saram filiam suam et dimidiam partem substantiae suae. pueros et puellas. boves et oves asinos et camelos et vestem et vasa et pecuniam et dimisit illum salvum et sanum et vale fecit. 11. et dixit illi vade fili salvus. dominus cæli bene disponat iter tibi et sarae (fol. 53 b) filae meae uxori tuae. et videam ex vobis filios antequam moriar. 12 et adprehendit illam et osculatus est saram filiam suam. 13 et dixit illi. filiam honorem habe socero tuo et socrum tuam. ipsi amodo sunt parentes tui tamquam pater tuus et mater tua. qui te genuerunt. vade salva filia. et audiam de te auditionem bonam in vita mea et gaudiam. et osculatus est illam et dimisit. et hedna dixit tobiae. fili et frater dilecte. perducat te salvum dominus cæli et det mihi ut videam tibi filios de sara filia mea ante-

quam moriar ut delecter coram domino cæli ego trado tibi saram filiam meam tamquam bonum depositum. ut non tribules (?) eam omnibus diebus vitae suae. vade fili salvus. amodo ego mater tua et sara soror tua. dirigat (!) te dominus et illam ut sitis in illo cum pace et sanitate omnibus diebus (fol. 54) vitae vestrae. et osculatus est ut(remque) et dimisit illos sanos. et discessit tob(ias a ra)guel gaudens. et benedicens d(eum cæli) et terrae. regem omnium quoniam (direxit) viam eius. et benedixit r(aguel) et hednam uxorem illius . . . . . (contin)get mihi dominus honorare vos om-(nibus diebus) vitae vestrae.

XI. 1. et proficiscebatur de(ve)niret in charran quæ civitas est contra nineven. 2. Et tunc dixit raphael angelus tobiae. frater nescis quomodo reliqueris patrem tuum. 3 et nunc præcedamus uxorem tuam. et eamus præparemus domum dum prosequitur nos. 4 et præcesserunt pariter. et dixit illi. tolle tecum de felle illo. et abiit (cum) illis et canis. 5 anna autem sedebat (in via cir)cumspiciens adventum filii sui. 6 et ag(novit illu)m venientem et dixit patri illius. ecce f(iluus tuu)s venit et homo qui cum illo erat. 7 et (rapha)el dixit tobiae. (fol. 54 b) (an)tequam adpropinquemus patri tuo (scis quon)iam oculi illius adaperientur. 8 aspar(ge cum f)elle piscis in oculis eius et insidet (medica)mentum et decoriabit albuginem (ab oculis) illius. et respiciet pater tuus et vi(debit lu)men. 9 et anna currit et irruit (collo fili)i sui. et dixit video te fili nunc liben(ter mori)ar. et plorabit. et tobis lacrimatus est. 10 et surrexit et offendebat pedibus suis et egressus est ostium atrii sui. et occurrit illi tobias et gestabat fel in manibus suis (11. 12 desunt) 13 et aspersit in oculis tobis patris sui. et adprehendit illum. et dixit illi. forti animo esto pater. et iniecit medicamentum in oculis illius et osculum illi præbebat. 14 et decoriavit ambabus manibus suis alb(ugin)es ab oculis illius. 15. et vidit filium (suum et) irruit collo illius et lacrim(atus est) (16 deest) 17 et dixit video te fili. benedictus deus (et benedi)ctum in omnibus nomen eius (mag)num*) et benedicti omnes (fol. 55) angeli eius. sit nomen sanctum eius benedictus in omnibus sæculis. quoniam ipse flagellavit me. et ipse

*) Flere Huller i dette Blad; derfor er de manglende Ord udfyldte ved Conjectur i (

misertus es mihi. ecce ego video tobiam filium meum. 18 et introivit tobias gaudens et benedicens dominum in toto corde suo. 19 et retulit patri suo quoniam prospera facta est via eius apud dominum deum et quia adtulit pecuniam et quemadmodum acceperit saram filiam raguelis uxorem et quia venit et ipsa et est iam proxima porta nineven. et exivit tobis obviam nurui suae et videbant illum omnes qui in porta nineven erant euntem et ambulantem cum omni virtute sua nemine ducente et mirabantur. tobis autem confitebatur coram omnibus. quia misertus est illi deus. et aperuit oculos eius. et ut adpropinquavit tobis adducens saram nurum suam benedixit illam dicens intra sana filia. benedictus deus. qui adduxit te ad nos. et benedictus pater tuus et benedicta mater tua. benedictus tobias filius meus (fol. 55 b.) et benedicta tu filia. intra domum tuam sana in benedictione et gaudio. in illo die factum est gaudium magnum omnibus iudaeis qui erant in nineven. 20 et venit achiar et nadab[1]) consobrini illius gaudentes ad tobiam. 21 et consummate sunt nuptiae cum hilaritate septem diebus et datus est illis munera multa.

XII 1. et posteaquam consummate sunt nuptiae vocabit tobis tobiam filium suum et dixit. homini illi qui tecum ierat reddamus et apponamus ad mercedem illius. 2 et ille dixit. pater. quantum illi dabo. non enim satis gratior. si dedero illi ex his qui mecum adtulit mediam partem. 3 me enim deduxit et reduxit sanum. et uxorem meam curavit. et pecuniam adtulit et curavit quanta illi ob haec merita dabo mercedem. 4 et dixit illi tobis. iustum est illum fili dimidium horum.[2]) 5 quae adtulisti tecum[3]) haec erit merces tua. et vade sanus. (fol. 56) 6 Tunc raphahel vocavit ambos absconse et dixit illis. dominum benedicite et ipsi confitemini et illum honorificate. et confitemini illi coram omnibus viventibus. quia fecit vobiscum bona ut benedicatis deum et decantetis[4]) nomen illlius et sermonem de operibus illius honorifice et ostendite et confitemini illi. 7 quoniam sacramentum regis bonum est abs-

[1]) Sab. Cer. nabol.
[2]) Her er næsten en hel Linie udraderet i msc.
[3]) Cod. mecum.
[4]) Corr. landatis rec. manu.

condere opera autem dei revelare et confiteri honorificum est. 8 bona est oratio cum ieiunio. et elemosyna cum iustitia. super utrumque melius est modicum cum iustitia. quam plurimum cum iniquitate bonum est elemosynam facere magis quam. thesauros auri condere. 9 Elemosyna enim a morte libera(t) et ipsa purgat peccata. qui faciunt elemosynam et iustitiam saturabuntur vita. 10 qui faciunt peccatum et iniquitatem hostes sunt animae suae. 11 Omnem veritatem vobis manifestabo et non abscondam a vobis (fol. 56 b) ullum sermonem. et iam vobis demonstravi et dixi sacramentum regis bonum est abscondere. opera autem dei manifestare et confiteri honorificum est. 12 et nunc quando orabas tu et sara. ego obtuli memoriam orationis vestrae in conspectu claritatis dei et legi. et cum sepelires mortuos simpliciter (!) et quia paratus fuisti exsurgere et relinquere prandium tuum et abisti et sepelisti mortuum (13 deest) 14 Et missus sum temptare te. me enim misit deus curare te et saram nurum tuam. 15 ego enim sum raphael unus ex septem angelis sanctis. qui adsistimus et conversamur ante claritatem dei. 16 et conturbati sunt uterque[1]) viri et cæciderunt in faciem et timuerunt. 17 et dixit illis raphael. nolite timere. pax vobiscum. dominum benedicite in omni ævo.[2]) 18 et enim cum essem vobiscum. non mea gratia. sed voluntate dei eram. vobiscum. ipsum ergo benedicite et omnibus diebus decantate. 19 nam et quando videba-(fol. 57)tis me manducantem visui vestro videbatis me quia bibebam. 20 Et nunc benedicite in terra et confitemini deo. ego enim ascendo iam ad eum. qui me misit. scribite haec omnia. qui contigerunt vobis. 21 et ascendit. illi autem et exsurrexerunt. et iam non potuerunt illum videre. 22 et benedicebant et decantabant deo. et confitebantur illi in omnibus operibus illius. quod oparuerit illis angelus dei.

XIII, 1. Tunc locutus est tobis. sed scripsit orationem in lætitia et dixit. Benedictus est deus. quia magnus est in sæculo quoniam in omnia sæcula regnum est illius. 2 quia ipse flagellat et miseretur. deducit usque ad inferos deorsum et ipse reducit a perditione maiestate sua. et non est qui effugiat manus illius. 3

[1]) Corr. ambo rec. manu.
[2]) Corr. seculo rec. manu.

confitemini illi filii israel coram nationibus. 4 quoniam ipse disseminavit vos in illis et ibi ostendit misericordiam illius. et exaltate illum (fol. 57 b) coram omnes viventes. quia ipse est dominus noster et ipse pater est et deus noster in omnia sæcula sæculorum. 5 flagellavit vos ob iniquitates vestras. sed omnium miserebitur vestrum et colliget vos ex omnibus nationibus. ubicumque dispersi fueritis. cum conversi fueritis ad illum. ex toto corde vestro. ut faciatis coram illo veritatem. Tunc convertetur ad vos et non abscondet a vobis faciam suam amplius. 6 Et nunc aspicite quæ fecit dominus nobiscum et confitemini illi in toto corde vestro. et benedicite dominum iustitiae et exaltate regem sæculorum. 7 ego in terra captivitatis meae confiteor illi et ostendo virtutem illius. et maiestatem illius in nationi peccatrice. 8 convertimini peccatores. et facite iustitiam coram illo quis scit. an velit uos ut faciat vobiscum misericordiam. 9 ego et anima mea lætabitur omnibus diebus vitae meae. 10 benedicite dominum omnes electi (fol. 58). et omnes laudate maiestatem illius. agite dies lætitiae et confitemini illi. 11 hierusalem civitas sancta. flagellavit te in operibus manum(!) tuarum. 12 confitemini domino in bono opere. et benedicite deum regem sæculorum. ut iterum tabernaculum tuum reaedificetur in te cum gaudio. et lætos faciat in te omnes captivos. et diligat in te omnes miseros in omnia sæcula sæculorum. 13 luce splendida fulgebis in omnibus finibus terrae. 14 nationes multae de longinquo venient tibi inhabitatores a novissimis partibus terrae ad nomen domini dei mei. et munera sua in manibus habentes regi cæli et terrae in læti(ti)a offerentes 15 et nomen magnum erit in sæcula sæculorum. 16 maledicti omnes qui spernunt te et omnes qui plasphemant(!) te. maledicti erunt et omnes qui odiunt te. et omnes qui dixerunt verbum durum. maledicti omnes qui deponunt (fol. 58 b) te et qui destruunt muros tuos. et omnes qui subvertunt turres tuas. et qui incendunt habitationes tuas. et benedicti erunt omnes qui aedificant te in aevum. 17 tu gaude et lætare in filiis iustorum. quoniam omnes benedicentur et colligentur. et dominum aeternum. 18 beati qui diligunt te. beati qui gaudent in pace tua. et beati erunt omnes homines qui contristabuntur in omnibus flagellis tuis. quoniam in te gaudebunt. et videbunt omnes gaudium

tuum in æternum. 19 Anima mea benedicit dominum regem magnum. quia liberavit hierusalem et aedificabitur iterum domus illius in omnibus sæculis sæculorum. 20 felix ero. si fuerint reliquie de semine meo ad videndum claritatem tuam. et confitebunt nomini regis cæli. 21 porte hierusalem sapphiro et zmaragdo ædificabuntur. lapide praetioso omnes muri tui. et turres hierusalem auro aedificabuntur. et propugnacula eius auro mundo. 22 plateae hierusalem carbunculo lapide sternuntur. plateae hierusalem canticum (fol. 59) lætitiae dicunt. et omnes vicus eius alleluia. 23. benedictus deus. cui exaltate et benedictus in omnibus sæculis sæculorum quoniam in te benedicent nomen sanctum in æternum.

XIV. 1 et ut consummati sunt sermones confessionum tobiae. 2 mortuus est in pace agens aetate annorum centum duodecim. et sepultus est præclare in nineve. 3 quinquaginta autem et octo annorum erat cum oculis captus esset et LIIII annos postquam lucem recepit. vixit in bonis omnibus et faciens elemosinas. 4 et magis proposuit deum colere et confiteri magnitudinem dei. 5 cum autem moreretur accerssiit tobian filium suum et septem filios eius et præcepit illi dicens. 6 fili domino(?) filios tuos et recurre in regionem medorum. quoniam credo ego verbo dei. quod locutus est super nineve. quia omnia erunt et venient supra assyr. que locuti sunt prophaetae israel. quos misit deus. omnia venient (fol. 59 b) et nihil minuetur ex omnibus verbis dei. sed omnia contingent temporibus suis. et in media erit salus. magis quam aput assyrios et babilones. quoniam scio ego et credo quia omnia quæ locutus est deus erunt et perficientur. et non excidet verbum de sermonibus dei. et fratres nostri qui inhabitant terram israel. omnes dispergentur. et ex illis captivi ducuntur a terra optima. 7. et erit omnis terra israel deserta. et domus dei. que in illa est incendetur. et erit deserta usque in tempus. et iterum miserebitur illorum deus in terra israel. et rursum edificabitur(!) domus. sed non sic iam pridem quoadusque repleatur tempus maledictionum. et postea revertetur a captivitate sua. et omnes aedificabunt hierusalem honorifice. et domus dei aedificabitur in omnia sæcula sæculorum. Sicut locuti sunt de illa omnes prophaetae israel. et tunc omnes nationes terrae conver-(fol. 60)tentur ad timendum deum verum. 8 et re-

linquent omnia idola sua. quæ seducunt illos falso errore. et omnes benedicent deum in iustitia et omnes filii israel. quia liberabuntur in diebus illis. memores dei erunt in veritate. et colligentur et venient in hierusalem. et inhabitabunt in aeternum in die illo cum tutela et omnis iustitia in illis erit. 9 et gaudebunt qui diligunt deum vere. qui autem faciunt peccatum et iniquitatem deficient de terris omnibus. 10 et nunc filii vobis mando servite deo in veritate. et facite coram illo quod illi placet. 11 et filiis vestris mandate ut faciunt elemosynam et iustitiam. et ut sint memores dei. et benedicant nomen illius omni tempore in veritate. et in omni corde suo et in tota virtute sua. 12 et nunc fili exi a nineve. et noli manere hic. sed quocunque die sepelieris matrem tuam circa me eo die noli manere in finibus eius. 13 video enim quia multa iniquitas est in illam. adflictio multa perficitur (fol. 60 b) et non confundetur. ecce filii nadab[1]) quid fecit achicaro et qui se nutrierit quem vivum deduxit in terram deorsum et reddidit deus malitias illius ante faciem ipsius. achicarus exivit ad lucem et nadab introvit in tenebras aeternas quia quæsivit achicarum et habiit tobias et uxor illius et filii illorum in regionem medorum. 14 et habitavit in civitate egbathanis. cum raguel socero suo. 15 et curam habebat senectuti illorum honorifice. et sepelivit illos egbathanis et hereditatem percepit domus raguel et tabiae patris sui. 16 et mortuus est cum esset annorum centum decem et octo cum claritate. 17 et antequam moreretur audivit perditionem nineve et vidit captivitatem illius adduci in regionem medorum. quam coepit achicar rex medie. et benedixit deum in omnibus. quæ fecit in filiis nineve et adhuc gavisus est antequam moreretur in terrra nineve. explicit tobit.

NB. Paategning af en meget senere Haand øverst paa fol. 59 b: elegit Reginhaem, Kepolf Megingot istū liprū

---

[1]) Sab. Cer. nabad.

Liber iudit

ex codice Monacensi.

Incipit liber iudit.

I. 1. (fol. 61) Anno duodecimo regni nabuchodonosor qui regnavit assyriis in ninive magna civitate in diebus artarxarse regis qui regnabat super medos in ecbathanis. et aedificavit ecbathanam. 2 et construxit muros eius in circuitu ex lapidibus quadratis latis cubitum ternum et altis cubitum senum et fecit altitudinem murorum cubitis sexaginta. et turres eius constituit super portas eius cubitis centum. 3 et latitudinem turrium fundavit in cubitis sexaginta altitudinem portarum cubitis octoginta et altitudinem illarum cubitis sexaginta. 4 in exitu quadrigarum. 5 et fecit nabucodonosor bellum in diebus illis adversus artaxat[1]) regem. 6 in campo magno. hic est campus rogau et convenerunt ad pugnam omnes habitantes eufraten et tigrin et hidaspen et in campis arioc[2]) regis lymeorum.[3]) et collegerunt gentes (fol. 61 b) multas. ad bellum filiorum chaslev.[4]) 7 et misit nabuchodonosor rex assiriorum ad omnes inhabitantes zamna[5]) et ad omnes inhabitantes ciliciam et maso[6]) et libino[7]) et antibibanum et ad omnes inhabitantes faciem maris. 8 et ad gentes qui sunt in carmelo et in galaad et inhabitantes supra galileam in campo magno hezdrelon. 9 et omnes in samaria et in civitatem eius et trans flumen iordannen usque ad hierusalem et bethan[8]) et cellus et caden ad orientem aegipti

[1]) Sab. arfaxath.
[2]) Sab. arioth.
[3]) Sab. elimeorum.
[4]) Sab. chelleux.
[5]) Sab. jamnæ.
[6]) Sab. damascum.
[7]) Sab. libanum.
[8]) Sab. bathana.

et tafna et rames et ad omnes in gesen usque quo veniatur usque taneos et memfeos. ad omnem terram intra aegipti usque quo veniatur ad finem montana aetiopie. (10 deest) 11 et contempserunt omnes inhabitantes universam terram preceptum nabuechodonosor(!) regis assyriorum. et convenerunt ad illum in pugna. quoniam non timuerunt illum sed resisterunt unanimes omnes sicut vir unus. et remiserunt nuntios illius vacuos et sine honore personarum illorum. 12 et indignatus est nabuccodonosor ad omnem terram illam valde (fol. 62) et iuravit per thronum et regnum suum ut defenderet et in omnibus regionibus cilicie et damasci et (s)cytiae interfecturus gladio suo omnes inhabitantes in terram moab et filios ammon et omnes in iudea et in aegypto usque dum veniatur ad finem montanae et ad fluvium mariae. et conparavit se in virtute sua adversus arfaxarse regem anno septimodecimo et invaluit in pugna sua et redegit in potestate sua omnem potestatem regis arpaxat et omnem aequitatem illius et currus illius. et dominatus est civitatibus illius et devastavit illos usque ecbathana. et optinuit turres. et prædavit plateos illarum et ornamenta eius et posuit illam (in) inproperium et conprehendit regem arpaxat in omnibus ragan.[1]) et iaculatus est eum iaculis suis et disperdit eum usque in hodiernum diem. Et reversus est nabuchodonossor (fol. 62 b) in ninevem civitatem ipse et exercitus eius multitudo hominum pugnatorum copiosa nimis. et erat ibi incolomis (?) et lætus ipse et omnis virtus eius diebus centum viginti.

II. 1 et in anno vicesimo secundo et vicesimo die mensis factus est sermo in domo nabuchodonosor regis assiriorum ulcisci in omnem terram sicut locutus est. 2 et consedit cum omnibus servis suis et omnibus prioribus suis et posuit cum illis misterium(!) regni. 3 et factum est cum consummasset maliciam suam ex ore suo vocavit nabuchodonosor rex assiriorum oloferne principem militiae viritutis suae. qui erat secundus ab illo. 5 et dixit ad eum. haec dicit magnus rex universe terrae dominus. ecce exies ante faciem meam et accipies (fol. 63) tecum viros confidentes in virtute sua non penitendos (?) in milia centum viginti et multitudinem aequorum cum ascensoribus milia duodecim et exies in obbiam(!)

[1]) Sab. ragau.

universae terrae ad occidentem. qui contempserunt verba oris mei. et nuntiabis illis ut præparent terram quoniam ecce ego exeo ad illos cum ira et operiam. faciem totius terrae pedibus universe virtutis meae. 6 et dabo illos in rapinam et devulneratis illorum torrentes eorum replebuntur et adducam captivitatem illorum ad extremum universe terrae Tu autem exiens procuravis mihi omnem regionem illorum. et dabis illos in diem redegationis tuae quæ locutus sum ut faciam ista omnia in manu mea. et tu non exies (fol. 63 b) a verbis domini tui sed consummando consumabis omnia quomodo præcepit tibi et non moraveris facere ea. 7 Et exivit olofernes a facie domini sui et vocavit duces et magistros virtutis assiriorum et dinumeravit viros in expeditione quemadmodum præcepit dominus suus centum viginti milia equites et sagitarios duodecim milia. 8 et disposuit illos quemadmodum a(d) bellum multitudo constituitur. et accepit camelos et asinos ad utensilia illorum multitudinem multam valde ad capras ad præparationem illorum et oves quorum non erat numerus. 9 et frumentum omni viro multitudinem. 10 et aurum et argentum de domo regis multum valde. 11 et exivit ex nineve ipse et omnis virtus eius in perfectionem ut præcederent ante regem nabuccodonosor ut operiret faciem terrae (fol. 64) quæ est ad occidentem in quadrigiis et aequitibus aelectis ex multa mixtura sicut locustae profecta est cum illis et quasi arena maris nec enim poterat numerari multitudo illorum. et exivit ex nineve dierum trium iter super faciem campi in bethulia. 12 et obsederunt contra montes agge quod est contra partem (?) ciliciam et accepit omnem virtutem suam pedites et aequites et quadrigas suas. 13 et sedit illic in montanam et procidit puth(?)[1]) et prædavit omnes filios tharsis[2]) et filios masachae et qui erant contra faciem deserti ad austrum terrae et celeon. 14 et transivit mesopotamiam et immolavit omnes civitates excelsas quæ erant ad torrentem mambrae[3]) usque veniatur ad mare. 15 et occupavit terminos ciliciae et concidit omnes qui ante steterunt illis et venit usque ad terminos iofet quæ est usque ad austrum contra omnem terram arabiae.

[1]) Sab. Tafuth et Luth.
[2]) Sab. thiras.
[3]) Sab. beccon.

(fol. 64 b). 16 et circuivit omnes filios maziam et succendit tabernacula eorum et prædavid(!) stabula eorum. 17 et descendit in campum damasci in diebus messis frumenti. Et succendit omnes agros et campos eorum exterminavit et civitates eorum vexaverit et omnes inhabitantes et percussit omnes iuvenes illorum in ore gladii. 18 et incidit timor et tremor illius super omnes inhabitantes in azoto et ascalena et gaza et timuerunt illum valde.

III. 1 et miserunt ad illum nuntios verbis pacificis dicentes. 2 ecce nos servimus nabucodonosor regi magno et subditi sumus coram te utere nos quemadmodum placet tibi ante faciem tuam. 3 ecce possessiones nostrae. et omnes locus(!) nostri et omnis campus frumenti et greges armenta et omnis stabula vernculorum nostrorum subdita sunt ante faciem tuum. 4 utere quemadmodum placet tibi. 5 ecce (fol. 65) civitates nostrae et qui habitant in ipsis servi tui sunt. 6 veniemus in obvia ipsi sicut est bonum ante oculos tuos. 7 et venerunt viri ad olofernem et nunciaverunt illi secundum haec verba et ascendit supra maritima ipse et exercitus ipsius et coepit civitates excelsas. 8 et accepit ex ipsis in auxilium muros electos. (9 deest). 10 et excoeperunt illum omnes regiones illorum cum cornibus et choris et tymphanis. (11 deest). 12 et destruxit omnes regiones illorum et succendit et lucos illorum excidit. 13 quoniam datum erat illi exterminare deos gentium[1]) ut ipsi soli nabuccodonosor servirent. et dicerent unus deus nabuccudonosor omnes gentes et omnis tribus. 14 Et venit contra faciem ezdrelon prope dogmas quæ est magna civitas contra idumeam. 15 et obsedit inter libda. scitorum civitatem et erat ibi diebus triginta. ad colligendum omnem exercitutem virtutis suae.

IV. 1 Et audierunt (fol. 65 b) filii israel qui inhabitabant intra iudea. omnia quæcunque fecit olofernes princeps militiae nabuccodonosor regis assiriorum et quemadmodum exterminaverit sancta illorum et dederit illa in exterminationem. et timuerunt illum valde. 2 primum causae civitatis sanctae hierusalem. deinde et templo domini sui et turbati sunt quoniam recensa ascenderat ex captivitate. et ipsum quod omnis populus collectus erat in iudea et basa(!) altarium quoniam per illos erat via in iudea. (3—5 desunt). 6 Et

[1]) Cod. centium.

erat facile prohiberae(!) accedentes propter angustias ascensionis. ubi unus. aut si multum duo ascendebat. 7 Et fecerunt filii israel secundum quod constituit illis eliachim[1]) sacerdus(!) magnus. et seniores totius populi israel. qui sedebant hierusalem. 8 et dam(n)avit omnes israel in instantia magna. et humiliaverunt animas suas et ipsi et mulieres eorum. et omnes vicinos suos. et eos qui operabantur in templo. (fol. 66). 9 et posuerunt saccos super lumbos suos. et omnis vir israel. et mulieres. et pueri. prociderunt in faciem contra faciem templi iactantes cinerem super capita sua. et extenderunt saccos suos contra faciem domini et altare operierunt cilicicus. 10 et exclamaverat ad dominum omnis israel unanimiter. ne daret in rapinam infantes eorum. et mulieres in prædam et civitatem hereditatis suae in exterminationem et ne daret in coinquinationem sancta sanctorum. et essent in inproperium et obprobrium gentibus. Et audivit dominus vocem illorum. et vidit tribulationem eorum. et erat populus ieiunans multis diebus. in omni iudæa et hierusalem. et prociderunt contra faciem sanctorum domini. 11 Et eliachim sacerdos (12—14 desunt). 15 et omnes stantes in conspectu domini deprækabantur dominum. 16 accincti ciliciis super lumbos suos offerentes holacaustomata. et erat (fol 66 b) cinis super cidares illorum. 17 et clamaverunt ad dominum in omne virtute ut in bonum visitaret omnem domum israel.

V. 1 et renunciatum est oloferni principi miliciae virtutis assiriorum. quoniam filii israel præparaverunt se ad pugnam et itinera montium concluserunt et muris cinxerunt omnem verticem montium excelsorum. et posuerunt in campis offendicula. 2 et iratus est ira magna et vocavit omnes principes moab et duces ammon. 3 et dixit illis. renuntiate mihi fili chanaam. qui est hic populus qui sedet in montana qui inhabitant in civitatibus. et quæ est magnitudo virtutis illorum. vel quis est rex aut dux militiae illorum. 4 et qvare non consideraverunt et venirent in obiam(!) mihi præ omnibus qui inhabitant orientem. 5 Et dixit ad illum achior. dux omnium filiorum ammon. nunc audiat verbum dominus meus ex ore servi sui. et dicam (fol. 67) tibi veritatem (de) populo hoc qui inhabitant in montana. et non exiet mendatium(!) ex ore servi tui.

[1]) Sab. ioachim.

6 populus hic de genere est chaldeorum. 7 et habitaverunt primum in mesopotamiam syriae. quoniam noluerunt colere deos patrum suorum. qui erant in terra chaldeorum magni. 8 sed relinquerunt viam parentum suorum. 9 et adoraverunt deum cæli quem cognoverunt. et eiecerit illos a facie deorum illorum. et fugerunt in mesopotamiam et fuerunt ibi multis annis. et dixit illis deus illorum ut exirent ex illa habitatione et irent in terram chanaan. et commorati sunt ibi et repleti sunt auro et iumentis multis. et descenderunt in aegiptum occupaverat enim fames faciem terrae chanaan. et commorati sunt ibi usque dum procrescerent. et erant ibi multitudo magna. et non erat n(ume)rus eorum. 10 et zelo illos rex aegyp(ti) (fol. 67 b) fuit illis. populus aegypti et grabavit(!) illos luto et latere et humiliavit illos et redegit illos in servitutem et proclamaverunt ad dominum suum et percussit. deus illorum omnem terram aegypti plagis in quibus non erat sanitas. 11 et eiecerunt illos a facie sua. 12 et divisit deus eorum mari ante illos (13 deest). 14 et eduxit eos in montem sina(i) per viam cades et barnae et expulerunt omnes inhabitantes in heremo(!) et omnes qui erant in terra amorreorum. et omnes servenenses(!) interfecerunt in virtute sua. et transierunt iordanem. et possederunt montana. (15—19 desunt). 20 et eiecerunt a facie sua chananeum. et ferezeum. et iebuseum. et sichem et omnes gergeseos. et inhabitaverunt ipsi diebus multis. 21 et usquedum non peccarent in conspectu dei sui (et e)rant cum eis bona. quoniam deus illorum (odiet iniqui)tatem. 22 sed cum (re)cissent (fol. 68) de via quam disposuerat illis. exterminati sunt in bello plurimi et captivi ducti sunt de terra sua. et templum dei ipsorum deductum est ad solum. et civitates (d)eorsum adprehenserunt ab inimicis illorum. 23 et nunc reversi sunt ad dominum suum. et ascenderunt ex dispersione ubi erant dispersi. et sunt in hierusalem ubi est sanctimonia eorum. et inhabitant in montana quae erant aeremi(!). 24 et nunc domine si quidem est ignorantia in populo hoc et peccant in dominum suum quoniam est illis offensio haec. ascensemus et expugnavimus eos. 25 si autem non est iniquitas eorum in gente hac transeat dominus meus ne forte protegat eos deus illorum et defendat eos. et erimus in inproperium. 26 et factum est cum cessasset achior

loquendo haec verba. murmuravit omnis populus qui erat in circuitu tabernaculi. et dixerunt maiores olofernis et qui habitabant ad mare. ut occiderent eum (fol. 68 b) dicentes. 27 et quis isti filii israel. nonne ecce populus. in quo ulla potestas neque virtus est valida ad pugnandum. 28 propter hoc ascendamus. et erit decoratio omni militiae tuae.

VI. 1 Et cum cessasset turbatio virorum qui erant in consilio. dixit olofernes dux militiae assyriorum ad achior. presentibus universis populis allofilorum. et filiis moab et mercennariis ammon. 2 quod est achior. quoniam profetasti nobis et dixisti quoniam gens israel defenditur a deo. et deus illorum proteget illos et quis est deus nisi nabuccodonosor. qui mittit exercitum suum et desperdet illos a facie terrae. et non eos liberabit deus illorum. 3 sed nos servi illius percuciemus illos sicut hominem unum. et non resistet adversus virtutem aequorum nostrorum. et delevimus illos in ipsis. et montes eorum inebriabuntur sangvine et campi illorum (fol. 69) replebuntur mortuis. et non resistent vestigia pedum illorum contra faciem nostram. sed perditione perdentur. 4 dicit nabuccodonosor. dominus universae terrae. dixit enim quia non frustrabuntur verba oris mei. tu autem achior mercennarius ammon sic locutus es verba haec in die iniquitatis tuae plangens super faciem tuam ex hac die. cum ulciscar ego. hoc genus ex aegypto. et tunc transiet gladius militiae meae. et populus servorum meorum latera tua configens et cadens cum vulneratis eorum et deducent te servi mei in montana. et ponent te in ascensum illius civitatis. et disperies cum illis. 5 et si speras corde tuo quia non capientur. non concidat facies tua. quoniam ex his quæ locutus sum nihil decidet verborum tuorum (6 deest). 7 et præcepit olofernes servis suis qui adstabant illis. (fol. 69 b). ut conprehenderent achior et traderent in manus filiorum israel. 8 et adripuerunt illum servi eius et duxerunt illum extra castra in campum. et profecti sunt in montana et tenuerunt fontes qui erant subtus bethuliam et viderunt illos viri civitatis. et acceperunt arma et processerunt foras extra civitatem in fronte montis. omnis vir fundibularius et turbabant accedentes. iactantes lapides in illos. 9 et introierunt sub monte et alligaverunt achior et dimiserunt eum proiectum ad imum montis et reversi

sunt ad dominum suum. 10 descendentes autem filii israel venerunt ad illum. et solverunt in bethulia. et deduxerunt illum ad principes civitatis. 11 qui erant in diebus illis ozeas et michea de genere simeon. et charmi[1]) qui et godomiel. et concurrerunt omnes viri illorum. et mulieres et infantes in ecclesia. 12 et statuerunt achior in medio populo. et interrogavit (fol. 70) eum ozias. quid contegerit ei. et indicavit illis omnia verba consilii olofernis. 13 quæcumque locutus est adversus domum israel. 14 et procedit omnis populus et adoravit dominum et clamaverunt. 15 dicentes domine caeli et terrae respice ad superbiam illorum. et intende in humilitatem generis nostrae. et intuere in faciem sanctorum tuorum in die isto. 16 et interrogaverunt achior. et laudaverunt illum valde. 17. 18 dicentes. quomodo placuerit deo pro nobis. ita erit et tecum. 19 et suscepit illum ozias de concilio in domum. 20 et fecit cænam magnam presbyteris. 21 et invocaverunt dominum deum israel in adiutorium tota nocte.

VII. 1 Alia autem die præcepit olofernes omnibus exercitibus suis. ut ascenderent bethuliam et adprehenderent eam et facerent pugnam ad filios israel. 2 et profectus est illa die omnis vir potens illorum. (fol. 70 b). et virtus illorum. erant centum septuaginta milia. et aequites duodecim milia. 3 et transierunt circa bethuliam sūper terram et extenderunt super dothain usque ad mos. 4 filii autem israel. ut viderunt multitudinem illorum. dixerunt unusquisque proximo suo. nunc deficere facient isti omnem faciem terrae. non enim montes sustinebunt pondus illorum. 5 et acceperunt unusquisque vasa bellica et erant custodientes tota nocte. 6 Alia autem die eduxit olofernes omnem aequitatem suam contra faciem filiorum israel. et visitabat ascensum civitatis. 7 et fontes aqvarum avertit. et adprehendit aquas et proposuit eis viris pugnatores et paravit populum suum. 8 et manserunt omnes principes filiorum esau et omnes duces populi moabitum (!) dicentes. Audiat nunc verbum. dominus noster. ne fiat confractio in virtute tua. hic enim populus non confidet in arma et lanceis sed in altitudines montium. non enim facilis ascensus est ad verticem montium istorum. 9 et nunc domine (fol. 71) noli pugnare ad illos sicut pugnatur in bello.

[1]) Sab. chabris.

et non cadet vir populo tuo. sed mane in castris tuis et custodi omnem virum virtutis tuae. et optinent pueri tui fontes aquarum quoniam inde auriunt aquas omnes inhabitantes bethuliam. et interficiet illos sitis et perdent civitatem suam. et non ascendemus super verticem montium et obsidevimus custodientes. ut non exeat de civitate vir unus. et disperient fame. et priusquam veniat super eos gladius prosternentur in plateis suis. et retribueris eis redditionem malam pro quibus contempserunt. et non venerunt in obbiam (!) ante faciem tuam in pace: 10 Et placuerunt haec verba coram olofernæ et coram omnibus servis eius. et constituit facere secundum quæ locutus est. servare castra filiorum ammon et cum illis milia quinque erant filiorum asur. et castra constituerunt in aulona. et præoccupaverunt fontes aquarum (fol. 71 b) filiorum israel. et filii esau constituerunt in montana. contra dothain et misit ea illis ad austrum et ad aquilonem. et reliqui milites assyriorum castra constituerunt in campo. et operuerunt omnem faciem terrae. et profecti sunt contra illos. et filii israel clamaverunt ad dominum suum. quoniam minorabatur spiritus illorum. quia circumdederunt illos inimici eorum. et non poterant efugere de medio eorum. 11 et manserit castra illorum in gyro illorum. pedites et currus. et equites eorum diebus triginta quatuor. et defecerunt omnibus habitantibus bethuliam omnia vasa aquarum. et non habebant quod biberent vel ad saciaetatem(!) diei unius ad mensuram enim bibebant aquam. et anxiabantur infantes illorum et mulieres eorum deficiebant siti et cadebant in plateis. et non erat virtus in illis. 12 et congregavit se omnis populus ad oziam et principes civitatis. 13 Et dixerunt ad illos. iudicet (fol. 72) deus inter vos et nos quoniam fecisti in nobis iniquitatem non loquentes pacifica cum filiis assyriorum. 14 et nunc non est qui nos adiuvet. sed vendidit nos deus in manibus eorum ut prosternamur ante illos. 15 Et nunc convocate illos. et tradite civitatem in captivitatem populo. olofernis. 16 melius est enim nos fieri in traditionem. et vivat anima nostra. et non videamus mortem infantium nostrorum ante oculos nostros. et mulieres nostras et filias nostras deficientes. 17 contestamus vos caelum et terram. et dominum patrum nostrorum qui ulciscitur in nobis secundum peccata nostra. ut patiamur haec. 18

et factus est fletus magnus in media ecclesia omnibus consentientibus. et clamaverunt ad dominum voce magna (19—22 desunt). 23 et dixit ozias. equo anima estote fratres. et sustiniamus quinque diebus in quibus revocabit deus noster misericordiam suam. 24 non enim derelinquet nos in consummationem. 25 si autem venerint quinque dies. et non venerit nobis auxilium. faciemus secundum haec verba. et disparsit populus in castra (fol. 72 b).

VIII. 1. Et erat in diebus illis. iudit filia merari. filii ioas. filii oziel. filii celcia. filii annaniae. filii getson. filii repam. filii acitobel. filii eles. filii michia. filii enaar. filii nathanael. filii salamiel. filii symeon. filii iacob. filii israel. 2 et vir eius manasses. tribus eiusdem patrie qui mortu(us) est in diebus messis hordiariae. 3 stabat enim super alligantes manipulos in campo. et estuatus est. et mortuus in bethulia in civitate sua. et sepelivit eum cum patribus suis. 4 et erat iudit vidua in domo sua annis III et menses IIII. 5 et fecit sibi tabernaculum super tectum domus suae. 6 et inposuit cilicium super lumbos suos. et ieiunabat omnibus diebus viduitatis suae propter(?) sabbatis et numeniis et diebus gaudii memoriarum israel. 7 et erat facie bona valde. relinquerat enim ei vir eius aurum et argentum et servos et ancillas. 8 et non erat qui inferret ei verbum malum. quia timebat dominum valde. 9 et audivit iudit omnia verba quae locutus est ozias. quomodo iuraverit populo tradere (fol. 73) civitatem assyriis post dies quinque. et misit abram suam. ad presbyteros et seniores civitatis. qui dicebant tradere civitatem ut vocaret illos. 10 et venerunt ad eam. Et dixit illis. audite me qui habitatis in bethulia. quoniam non est rectum verbum vestrum. et statuistis iuramentum coram domino in conspectu totius populi dicentes vos tradituros esse civitatem inimicis nostris. si non uenerit nobis adiutorium in istis diebus quinque. 11 Et nunc qui estis vos qui temtatis dominum in hodierna die et disfidelis de deo nostro in conspectu eius. et temptatis deum omnipotentem. et nemo intellegit in sempiternum. quoniam si altitudinem cordis hominis non invenietur quomodo dominum. et cogitationes intellexistis. 12 nolite fratres. nolite in ira concitare dominum deum. 12 quoniam si noluerit salvos facere nos in his diebus. si non autem ipse habet potestatem disperdere nos a facie inimicorum

nostrorum. 14 Vos autem ignoratis voluntatem domini dei nostri. 15 quoniam non sicut homo deus minatur. 16 sed invocabimus eum in adiutorium. 17 et exaudit vocem nostram sicut ei (fol. 73 b) placet. 18 quoniam non respuit progeniam nostram non enim est tribus vel populus ex nobis. qui adoret deos alienos. sicut factum est in primis diebus. 19 pro quo traditi sunt in rapinam patres nostri. et ceciderunt ruina magna ante conspectu inimicorum suorum nos autem alium deum nescimus præter eum. propter quod speramus. quia non despiciet nos. sed nec auferet salutare suum a genere nostro. 22 quoniam si captivi fuerimus nos capietur tota iudea. et prædabuntur sancta nostra. et exquiret deus iniquitatem illorum de sanguine nostro. et timorem fratrum. et captivitatem terrae et iniquitatem hereditatis nostræ reducet in capitem(!) nostrum in gentibus. quibus nos serui erimus. et erimus in offendiculum et in inproperium ante eos. qui possidebunt nos. quoniam non dirigetur servitus nostra in gratia sed sine honore ponet eum dominus noster. 21 Et nunc fratres suscipiamus fratres nostros. quoniam ex vobis pendet anima eorum et sancta et domus sacri incumbit in nobis. præter haec tamen omnia placemur deo nostro. qui temptat nos. sicut (fol. 74) et patres nostros. 22 memores(!) deus noster quæ fecit cum abraham et cum isaac. 23 et quæ contegerunt iacob in mesopotamiae syriae pascenti pecora laban fratres matris suae (24. 25 desunt). 26 quoniam sicut illos temptavit exquirens corda illorum. 27 ita et nos non in ultionem flagellat dominus proximos sibi. 28 Et dixit ad eam ozias. omnia qæcumque dixisti in bono corde locuta es. et non est qui resistat verbis tuis quoniam quidem non ex hodierna die sapientia tua manifestata est. sed ab initio dierum tuorum scit omnis populus intellectum tuum. Et quoniam bona sunt figmenta cordis tui. nam populos a siti sunt nimia. coegit nos hoc permittere cum iureiurando. quod non nos præterit. 29 sed nunc ora pro nobis. et forte deus noster exaudiet te. quoniam tu mulier sancta es. et dimittet pluviam et adimplet lacos nostros. et non deficiemus iam. 30 Et dixit iudit. audite me. et faciam rem prudentiae. quæ provulgabitur in progeniem generationum filiorum generis nostri (31 deest). 32 vos enim stabitis ad portam nocte hac. et exeam ego cum abra mea. et in

diebus quibus vos dixistis civitatem tradituros inimicis (fol. 74 b) nostris. respiciet deus israel in manus meas sicut confido. 33 vos autem non scrutinabitis[1]) actum meum. non enim renuntiabo vobis quodadusque(!) consummem quod volo. 34 Et dixit ad eam ozias. vade in pace. dominus deus erit ante te. ad vindicandum in adversariis. et reversi descenderunt de tabernaculo eius et abierunt dispositiones suas.

IX. 1. Iudit autem procidit in faciem et posuit cinerem super caput suum et scidit tunicam suam et denudavit quod induerat cilicium et erat quomodo oblatum in hierusalem domum domini incensum vespera illa et clamavit iudit ad dominum voce magna et dixit. 2 Domine deus patris mei symeon qui dedisti[2]) gladium in ultionem inimicorum aliænigenarum qui violaverunt vulvam virginis in coinquinationem et denudaverunt femur in confusionem. et coinquinaverunt matricem in inproperium. Dixisti enim. non sic erit. fecisti propter quod dedisti principes eorum in occisione et torum eorum qui accepit dilectam in sangvinem et percusisti servos potentes super tronos eorum. 4 et dedisti mulieres eorum in prædam et filias in captivitatem et omnem (fol. 75) prædam in divisionem filiorum dilectorum. quia irritaverunt zelum tuum in abominationem. et coinquinationem sangvinis sui. et invocaverunt te in adiutorium. deus meus. exaudi me. 4 viduam. tu enim fecisti priora cum illis. et illa et postea. et nunc et que superventura sunt concitasti. et factum est sicut voluisti. et dixerunt. ecce venimus. 5 Omnes enim viae tuae parate et creaturæ tuae in providentia. 6 ecce enim assyrii repleti sunt in virtute sua et exaltati sunt in equo. et ascensione (7. 8 desunt) 9 gloriati sunt in brachio peditum. speraverunt in clipeis. et tenso arcu[3]) et funabulis. 10 et nescierunt quoniam tu es deus. qui conteres bella. dominus nomen est tibi. 11 tu aeterne deice(!) vires eorum. et contere plenitudinem virtutis illorum deduc eorum tenacitatem in ira tua. cogitaverunt enim frustrare sancta tua coinquinare tabernaculum requietionis nominis tui. adprehendere cornum altaris tui. 12 respice in

[1]) Cod. clutinabitis.
[2]) Denne Linie er med store Bogstaver i Cod.
[3]) Cod. argu.

fastigia eorum. 13 (14) et tu da eos in manu mea. 14 (13) Et perfice virtutem quam cogitavi percutere servum. labiis suasionis meae in principe et principes super servum suum. 15 quassa substantiam eius in manu viduæ. 16 Non enim in multitudinem virtus tua est. (fol. 75 b) neque datum tuum in fortibus. sed humilium es deus. infirmorum adiutor. vulneratorum susceptor. desperatorum salvator. 17 etiam deus patris mei et deus hereditatis israel. domine cæli et terrae. creator aquarum. rex totius creaturae. Exaudi deprecationem meam. 18 da versutiam et svasionem in vulnere et livore eorum qui adversus testamentum tuum et domum tuam sanctam et verticis sion. Et domui retentionis filiorum tuorum cogitaverunt dura. fac super omnem gentem. et omnem tribum scientiam. 19 ut sciant quoniam tu es deus universe potestatis et virtutis. et non est alius defensor generis israel præter te.

X. 1. Et cum cessasset iudit orans ad deum israel et dicens omnia haec. surrexit de loco quo deciderat. 2 et vocat abraham(!) suam. et descendit in domum. in quam habitabat in diebus festis suis. et abstulit cilicium quem induerat et exuit se vestem viduitatis suae. 3 et lavit corpus suum aqua et unxit se unguento spisso. Et pectinavit capillos capitis sui et imposuit (fol. 76) mitram super caput suum et induit se vestem iucunditatis suae. quam utebatur in diebus vitæ maritis sui manasse. Et accepit solias(!) in pedibus suis. et imposuit pedicelides(!) et dextralia et anulos et in aures et omnia ornamenta sua. 4 et composuit se in rapinam virorum. quicumque vidissent eam. 5 et porrexit abrae suae a scopa vini et vas olei et perimplevit pulentum et massam fici et panes immisit in eam et aseum et plicuit omnia vasa sua et imposuit ei. 6 et abierunt ad portam civitatis bethuliae. et invenerunt adstantem ad eam oziam et maiores civitatis chabrin et charmi. 7 qui cum vidissent eam in mutatam(!) facie et nitida veste. 8 dixerunt ad eam. deus patrum nostrorum det tibi gratiam. et adsit cogitationibus tuis et eis in gloria inter filios israel et in altitudinem hierusalem. et procedens in faciem adoravit dominum. et dixit ad eos. aperite nunc portam civitatis. et exeam ad consummationem verborum quos locuti estis mecum. 9 et iusserunt iuvenibus aperire illi sicut locuti sunt. 10 et exivit iudit ipsa et ancilla eius cum ea et speculabantur.

viri civitatis quoadusque (fol. 76 b) descenderet montem. ad (!) ubi venerunt in atrium iam non videbant eam. 11 et abiit in atria in directum et obviavit vigilibus assyriorum. et comprehenderunt eam. et interrogaverunt. ex quibus es. et unde venis. et quo vadis. 12 et illa dixit. filia sum ego israel. a facie ipsorum fugii quoniam incipient vobis tradi in consummationem. 12 et ego veni ad faciem olofernis principis virtutis vestrae. ut dicam illi verba veritatis. et ostendere ante faciem eius viam qua vadat. et dominetur universæ montanæ. et non disperiret ex viris eius caro una nec spiritus vitæ. 14 cum autem audissent verba eius. facta est in conspecto (!) eorum mirabilis et formosa valde. 15 et dixerunt ad eam. salvasti animam tuam in bono quia festinasti descendere ad faciem domini nostri. et nunc ecce ad tabernaculum eius perducent te nostri. donec tradant te manus illius. 16 Si autem steteris in conspectu eius. noli timere. sed referes ei secundum verba tua. et bene faciet tibi. Et elegerunt ex seipsis centum viros et adiunxerint se ei. et abra eius cum ea. et perduxerunt eas ad tabernaculum olofernis. 17 Et factus. est concursus in tota (fol. 77) castra. et innotuit adventus eius in tabernaculo. et circumdederunt eam stantem ante conspectum olofernis. donec nunciaretur ei. et mirabantur ad speciem illius. et intendebant verba eius. quia bona erat valde. et laudabant filios israel ab ea. 18 Et dicebant unusquisque ad proximum suum. qui contemnet populi huius aspectum. qui habet tales mulieres. non est bonum relinquere eis viros. quia possunt invadere totam terram. Et exierunt omnes deservientes oloferni et omnes famuli eius. Et induxerunt eam in taberculum eius. 19 et erat olofernes requiescens in lecto suo in conopeo. quod erat ex purpura. et auro et smaragdo. et lapidibus pretiosis contextum. et nuntiaverunt ei de illa. qui cum audisset. exivit de tabernaculo in proscenium. et lampadæ argenteæ multae valde præcedentes eum. 20 cum autem adstitisset ante faciem eius iudit procedit et adoravit illum. et suscitaverunt illam servi illius.

XI. 1 et dixit illi olofernes. animæ-(fol. 77 b)quior esto mulier. et noli pauere corde tuo. quoniam ego non nocui virum cuicumque placuit servire nabocodonosor regi totius terrae. 2 Et nunc populus tuus qui habitant in montana. nisi contemsiset (!) me. non

alleuassem(!) lanceam meam super illos. 3. Et nunc dic mihi. qua causa recessisti ab eis et venisti ad nos. ad salutem enim venisti. Animiæquior esto in hac nocte vives et deinceps. nec enim est qui te noceat. sed bene tibi faciam sicut feci servis domini mei. 4 Et dixit ad eum iudit. accipe verba ancillæ tuæ ante faciem tuam. et non loquar men(daci)um domino meo in hac nocte. et si secutus[1]) fueris verba mea. consummabo omnia in manu tua. quæ faciet deus tecum. et non scidet dominus meus de cogitationibus suis. 5 quoadusque pro te sciet nabuccodonosor (rex) totius terrae. et vivit virtus illius qui misit te in correptionem omnium inimicorum. quoniam non solum homines pro te serviunt ei sed et bestiæ agri (fol. 78). 6 Audivimus enim sapientiam tuam et adinventiones tuas. et nuntiatum est universæ terrae quoniam tu solus dominus in regno eius. laudabilis in disciplina et potens militiæ belli. 7 Et nunc domine. verbum quod locutus est achior in concilio tuo. audivimus verba eius. quoniam conservaverunt eum in bethulia. et nuntiavit eis omnia quæ locutus est aput te. propter quod dominator domine noli propter irae verba eius. sed sint in corde tuo quia vera sunt. 8 non enim defenditur genus nostrum. nec invalescit gladius super eos. nisi peccaverint in deum suum. 9 Et nunc ne fiat dominus meus sine actu. ecce enim cecidit mors ante faciem illorum et comprehendit eos peccatum magnum in quo exacerbaverunt dominum suum. 10 mox (ut) fecerunt illud quoniam quidem defecit in eis esca. et ablate sunt eis aqua. 11 Et volebant superemittere pecorum sangvinem et hunc ipsum bibere. et rursum omnia quæ separavit illis deus ne manducent. cogitaverunt consumere quæ nec manibus debuerant tangere (fol. 78 b). 12 et miserunt hierusalem quæ ibi fecerunt ea et erit ut cum fecerit haec dentur in perditionem in illa diae. 13 Et ego ancilla tua cum cogn(ov)issem haec fugi ab eis et imperavit mihi dominus ut hoc fecissem. quod cum audierint mirabuntur et laudabunt. 14 quoniam ancilla tua deum colet et diliget dominum cæli. et nunc maneo penes te. et exiet ancilla tua in valle. et adorabo dominum. 15 et indicabit mihi quando fecerunt peccatum hunc. Et veniens indicabo tibi. et exies in virtute tua et non erit qui resistat tibi ex eis. et

[1]) Cod. secundus.

adducam te per mediam hierusalem. et prædabis eos sicut oves quibus non est pastor. et non latrabit canis de lingva sua contra te. 16 quoniam hæc mihi dicta sunt secundum providentiam. 17 et missa sum et nuntiarem tibi. 18 Et placuerunt verba haec coram oloferne. et coram servis eius et mirati sunt ad sapientiam mulieris. Et dixerunt. 19 non est talis mulier in specie et in sensu verborum. 20 Et dixit ad eam olofernes. benefecit deus tuus qui misit te ante filios plebis tuae ut fiat in nobis virtus in eos. qui spreverit dominum meum. 21 et nunc tu dicens in aspec-(fol. 79)tu et bona in verbis. si feceris secundum quod locuta es. deus tuus erit deus meus. et tu in domo regis sedebis et eris nominata in omni terra.

XII. 1 et iussit introduci eam ubi reponebant argentum pueri illius et præcepit sterni ei. et dari illi ex obsonis suis et de vino suo bibere. 2 Et dixit iudit. non manducabo ex his ne sit offensio. sed ex eis quæ mecum sunt manducabo. 3 Et dixit ad illam olofernes. Et si defecerunt quæ sunt tecum. unde habemus dare tibi. nec enim est de genere tuo nobiscum homo. qui habeat similia. 4 Et dixit iudit ad illum. vivit anima tua domine meus. quoniam non finit ancilla tua quæ est ei quoadusque faciat deus in manu mea quæ cogitavi. et induxerunt eam servi eius in tabernaculum. et dormivit usque mediam noctem. 5 et surrexit ante lucem et misit ad olofernem dicens. recipiat nunc dominus meus. permittit ancillae tuae ut exeat ad orationem. 6 et præcepit olofernes cubicularis. ne prohiberent eam. Et permansit in castris triduo. 7 et exiebat per noctem in vallem. Et baptizavit se in fonte aquæ. 8 et quando ascendebat ab aqua. (fol. 79 b) orabat dominum israel ut dirigat viam eius in salvationem populi sui 9 et introiens munda manebat in tabernaculo usquedum adferetur esca eius ad vespera. 10 Et factum est in quarta diae(!) fecit olofernes cenam famulis suis solis et neminem vocavit ad cenam de necessariis. Et dixit bagoe spadoni qui erat super omnia eius. svade nunc hanc mulierem hebream quæ est aput te ut veniat et manducet et bibat nobiscum. 11 turpe est enim in conspectu nostro ut talem mulierem omittamus. quoniam si non eam comprehenderimus. deridebit nos. 12 et introivit bagoas. Et dixit non vereatur bona puella

introire ad dominum meum ut honorificetur ante faciem eius. ut bibas cum eo vinum in iocunditate(!) Et esto in hodierno die honorata sicut una ex filiabus principum assur quæ in domo nabuccodonosor. 13 Et dixit ad illum iudit. et quæ sum ego ut contradicam domino meo 14 quoniam omne quod erit optimum ante oculos (fol. 80) festinabo ut faciam. et erit mihi hoc optimum usque in diem mortis meae. et surgens ornavit se vestimentis suis et omni ornatu mulieri et accessit ancilla eius et stravit ei contra olofernem in terram stragulis. quos acceperat a bagoa in cotidianum diem ut manducaret discumbens super eos. 16 Et inflammatum est cor olofernis in ipsa et turbata est anima eius. et erat concupiscens concumbere cum ea et querebat tempus ex ea die qua eam viderat. 17 Et dixit at eam olofernes. bibe nunc et esto nobiscum in iocunditate. 18 Et dixit iudit. bibam domine quoniam magnificata est anima mea in me hodie super omnes dies nativitatis meae. 19 Et accepit et manducavit et bibit coram eo quæ præparaverat ei ancilla eius. 20 et iocundatus est olofernes super illam et bibit multum vinum valde quantum non bibit numquam ex quo natus est.

XIII. 1 Et cum venisset vespera satagentes servi eius. et bagoas cluserunt a foris totum tabernaculum. et dimisit a facie domini sui omnes (fol. 80 b) qui adstabant. et abierunt in cubilibus suis. 2 fatigati potus enim diu protractus est. 3 Remansit autem iudit sola in tabernaculo. 4 Et olofernes procidit in lectum suum crapulatus vino. 5 et dixit iudit ancillæ suæ ut staret foras a cubiculo et observaret profectionem quando exierent more solito ad orationem suam. et bagoe locuta est secundum verba haec. Et discesserunt omnes de medio et nemo relictus est in cubiculo eius. magnus vel pusillus. 6 Et stetit iudit ad caput ei. Et dixit. 7 domine domine deus omnium virtutum. respice ad hanc orationem opus manus mearum ut exaltetur hierusalem. quæ est hereditas tua. Et imple cogitationem meam inquassationem gentium qui consurrexerunt super nos. 8 Et ascendens ad columnam tabernaculi quæ fuit ad caput eius. deposuit pugionem illius ab eo. 9 et accedens ad lectum comprehendit comam capitis eius et dixit. confirma me deus israel in hodierna die. 10 et percussit in cervicem illius

semel et iterum (fol. 81) in virtute sua. et abscidit caput eius ab eo. Et volutavit corpus illius de toro in terra et abstulit conopeum eius a columnis. 11 Et post pusillum exivit et tradidit abrae suae caput olofernis et misit illum in peram escarum suarum. 12 et exierunt ambæ simul secundum consvetudinem suam quasi ad orationem. et transierunt et castra giraverunt. et totam vallem illam. et subsilierant bethuliam. et venerunt ad portas eius. 13 et dixit iudit a longe eis qui custodiebant turres. Aperite. aperite portas. quoniam nobiscum est deus noster. qui dedit virtutem in israel et potentiam adversus inimicos. sicut fecit hodie. 14 Et factum est cum audissent viri civitatis vocem eius concurrentes ad portam. descenderunt. 15 Et convocaverunt omnes maiores natu civitatis et venerunt omnes a minimo usque ad maximum. mirantes illam reversam fuisse. 16 Et aperta porta ceperunt illas. Et accepto lumine inspexerant illam. 17 illa vero dixit voce magna. (fol. 81 b) laudate deum nostrum. laudate. 18 quoniam non abstulit misericordiam suam a domo israel. sed conteruit inimicos nostros hac nocte. 19 et proferens caput de pera dixit. ecce caput olofernis principis assyriorum. et ecce conopeum ubi bibebat in ebriaetate sua. Et percussit eum dominus in manu feminae. 20 et vivit dominus qui custodivit me in via qua profecta sum quoniam dementavit illum facies mea in perditionem illius. Et non fecit peccatum in coinquinatione et confusione sua. (21 deest). 22 Et expavit omnis populus valde et inclinantes se adoraverunt deum et dixerunt. Benedictus est deus noster qui ad nihilum redegisti inimicorum nostrorum hodie. 23 Et dixit ad eam ozias. benedicta es filia a deo excelso præ omnibus mulieribus quæ[1]) sunt super terram. 24 Et benedictus deus noster qui creavit cælum et terram qui te direxit in vulnera capitis inimici nostri. 25 quoniam non discedet laus tua de corde hominum memorantium virtutem dei usque in sempiternum. Haec tibi retribuat deus excelsus in evo. et visitet te in bonis. pro quibus non pepercisti animæ tuæ propter (fol. 82) humilitatem generis nostri sed subexisti casui nostro in directum ambulans ante conspectum dei nostri. 26 Et dixit omnis populus una voce fiat fiat. (27—31 desunt hic, uide infra).

[1]) Cod. quo.

XIV. 1. Et dixit illis iudit. audite me fratres mei et accipientes caput hunc suspendite super muros nostros. 2 Et erit mox ut luxerit mane. et exierit sol super terram. accipite unusquisque vasa sua bellica. Et exietis omnis vir potens extra civitates. et dabitis iter in eis. veluti descendentes in campum contra exploratores filiorum assyr. 3 Et mox descendetis accipientes illi arma sua abibunt in castris suis. 4 Et suscitabunt duces virtutis suae. et convertent se ad tabernaculum olofernis. et non invenient eum. et decidet timor super eos et fugient a facie vestra. 5 et insequentes omnes vos. et qui inhabitant omnes fines israhel(!) prosternite illos in viis suis.

(XIII. 27. Prius autem quam faciatis haec vocate mihi achior ammoniten. 28 ut videns cagnoscat eum qui contempsit deum israel. et ipsum quasi ad mortem dimisit apud nos. 29 Et vocaverunt achior de domo ozia. qui cum venisset et vidisset (fol. 82 b) caput olofernis in manu unius viri in ecclesia populi. cecidit in faciem suam. Et amens factus est. 30 et postquam resumpsit. cecidit ad pedes iudit et adoravit faciem eius. Et dixit ad eam. 31 Benedicta tu in tabernaculo omnis iudæ et omnis gens audiens nomen tuum et turbabuntur. Et nunc iudica mihi quæ feceris in diebus istis. et indicavit illi quæ fecerit. ex qua die profecta est in diem qua loquelabatur eis. quæ cum cessasset. exultavit omnis populus voce magna. Et dederunt vocem iocunditatis(!) in civitate sua).

XIV. 6 videns autem achior. omnia quæ fecit deus. credidit deo ex animo. et circumcidit carnem preputii sui. Et adpositus est ad populum israel usque in hodiernum diem. 7 Et ut lux orta est suspenderunt caput olofernis super muros. et sumpsit omnis vir arma sua. et exierunt secundum cohortes suas ad ascensionem montis. 8 filii autem assir(!). ut viderunt illos. miserunt ad duces suos et ad tribunos et ad omnes principes. (9. 10 desunt) 11 qui cum venissent ad tabernaculum (fol. 83) olofernis dixerunt ad bagoa. qui erat super omnia illius. 12 suscita nunc dominum nostrum. quoniam ausi sunt iudei descendere ad nos in pugnam. ut exterminentur in consummationem. 13 Et introibit bagoas. et pulsavit ostium tabernaculi. suspicabatur enim dormire illum cum iudit. 14 et cum non audiret intermittens. introivit in cubiculum. et in-

venit eum proiectum de lecto in terram. et caput ablatum ab eo. Et clamavit voce magna cum fletu. et concidit vestimenta sua. 15 et introivit in tabernaculum iudit. non invenit illam. et prosilivit ad populum. 16 Dicens. peccaverunt servi. fecit confusionem una mulier. hebrea in domo nabuccodonossor(!) quoniam (fol. 85 b) ecce olofernes in terra. Et caput non est in illo. 17 et factum est cum audirent principes virtutis assyriorum verba hæc consciderunt vestimenta sua. 18 et conturbabantur animis eorum valde. in media castra.

XV. 1 et ut audierunt hi qui in tabernaculis erant expaverunt. et decidit timor super omnes. 2 nec erat qui erigeret faciem contra proximum suum. Et difusi unanimes. fugiebant in omnes vias campi et per montana. et qui posuerant castra in montibus circa bethulia. conversi sunt in fugam. 3 Et tunc omnis vir bellator israel. diffusi sunt super eos. (4 deest). 5 et misit ozias in omnem regionem israel. qui nuntiaret quod contigerit ut omnes venirent ad pugnam. 6 Et ut audierunt filii israel omnes unianimes(!) inruerunt super illos. et conciderunt illos usque ad choba. similiter autem (fol. 84) et qui in hierusalem venerunt ex omni regione montana. nunciatum est autem eis. quod factum fuerat in castra inimicorum suorum. et qui in galaad. et qui in galilea secuti sunt illos plaga magna usque dum transirent damascum et fines eius. 7 Residui autem inhabitantes bethuliam. inruerunt in castra assyriorum et prædaverunt illa. Et ditati sunt valde. 8 filii autem israel reversi sunt a cede et dominati sunt reliquorum et vicos et civitates. qui in montana. et omnes campestres. dominati sunt multarum prædarum. 9 Et venit ioachim sacerdos magnus et maiores natu filiorum israel qui inhabitabant hierusalem. Et viderunt bona quæ fecit deus israel cum iudit. 10 et cum exisset ad eos dixerunt ad illam omnes simul. Tu exaltatio hierusalem. tu gloria israel. Tu gaudium generis (nostri) fecis. 11 haec omnia in manu tua. et fecisti bona cum israel. et placuit in eis deo. Benedicta es tu apud dominum omnipotentem in sempiterno (fol. 84 b) tempore. 12 Et dixit omnis populus. fiat. fiat. 13 et prædavit populus castra per dies XXX. 14 et dederunt iudit tabernaculum olofernis. et omnem(!) argentum et supellectile et basa(!) illius et accipiens. inposuit super mulos.

et iunxit vehicula sua. et congregavit ea desuper. 15 et concurrit ad eam omnis mulier. et benedixerunt illam. et fecerunt illi chorum ex seipsos. et accepit tyrsos in manu sua. et dedit mulieribus. quæ erant cum illa et coronarent se de oliva ipsa. Et qui cum illa. et prodivit (?) et omnes principes domus israel. Et dux omnium mulierum israel. Et sequebantur omnes viri israel armati. et coronati et himnum in ore eorum.

XVI. 1. Et sustulit iudit confessionem suam in omni israel. et adclamabat populus laudans dominum. Et dixit iudit. 2 Extollite deo (domin)o in cimvalis. canite (!) deo meo in quinalis (!) componite illi psalmum. et exultate eum. invocate nomen eius. 3 tu es deus contere(n)s bella. 4 dominus qui ponis castra in medio populi tui (fol. 85) ut educeres me de manu persequentium me. 5 Venit assur ex montibus ab aquilone. Venit in milia virtutum suarum quorum multitudo occupavit torrentes collis. 6 Dixit impius perdere fines meos. et iuvenes meos occidere gladio et lactantes meos dare in præda. Et virgines in captivitatem. 7 dominus autem omnipotens sprevit eum in manu femine confundit. 8 cum non enim cecidit potens illorum a iuuenibus. neque filii percusserunt illum nec excelsi gigantes superposuerunt se illi sed iudit filia merari in specie facie suae dissolvit illum. 9 Exuit enim se vestem viduitatis suæ in exaltatione doloris israel. 10 unxit faciem suam ungvento et oblicavit (?) cincinnos suos in mília (!) Et mitram inposuit sibi et accepit vestem suam ad persuasionem illius. 11 et species eius rapuit oculos illius. aptavit se ad animam illius. 12 horruerunt persæ audatiam illius. 13 Tunc ululaverunt infirmes. expaverunt egrotantes. in altum extulerunt vocem suam (fol. 85 b) et reversi sunt. 14 sicut filius puellarum interfecerunt illos. et sicut pueros ultraneos occiderunt illos. et pierierunt (!) præparationem domini mei. 15 laudabo laude nova. 16 Adonai domine magnus et præclarus. et laudabilis in virtute et in potentatu. 17 tibi serviat omnis creatura quoniam dixisti et facta sunt. misisti spiritum tuum. et renovata sunt. et non est qui resistat voci tuae. 18 montes a fundamentis movebuntur cum aqua petre autem ab ante faciem tuam sicut cera liquescunt. 19 timentibus autem te propitiaberis illis. quoniam pussillum est omnem (!) sacrificium in odorem sua-

vitatis. et modicum omnem adipem. qui autem timet dominum magnus erit apud eum semper. 20 Vae genti insurgenti super genus meum. dominus omnipotens ulciscetur in die iudicii. vindicavit illos visitavit illos. 21 dare ignem velut vermes in carnes eorum. et urentur ut sentiant usque in sempiternum. 22 Et ut venerunt hierusalem adoraverunt dominum mox autem purificatus est populus ac tulerunt holocausta (fol. 86) sua. 23 Et posuit iudit omnia vasa olofernis quæ dedit. 24 et erat populus in hierusalem. contra faciem sanctorum per menses tres. 25 Post istos autem dies reversus est unusquisque in possessionem suam. et iudit abiit in bethuliam in possessiones suas. et facta est secundum tempus suum præclara in omni terra. et multi cupiebant illam. 26 et non cognovit eam uir omnibus diebus vitae suae. Ex quo mortuus est manasses vir eius. et honestior valde facta est plusquam erat. 27 et procedens fiebat magna valde. 28 et senuit in domo viri sui annos CV. et mortua est in bethulia. et sepelierunt illam in speleo cum manasse viro suo. 29 Et lugebant eam omnis israel diebus septem. et divisit substantiam suam antequam moreretur. omnibus proximis manassem viri sui et proximis ex genere suo. Et dimisit abram suam liberam. 30 et non erat iam qui perturbaret filios israel diebus iudit et post mortem eius diebus multis Explicit liber iudit.

Liber Ester.

ex codice Monacensi.

(fol. 86 b). Incipit liber ester regine. Cap. 11,2. Anno secundo regnante artt(h)axaerse rege maiore primo mense visum (qui est xandici) vidit manifeste mardoc(h)eus. qui fuit carim qui (s)emei. qui ceseus. ex tribu beniamin; 3 homo magnus curam habens in aula regis. 5 et hoc erat illi visum; ecce voces et tumultus et tonitrua et terre motus. et conturbatio magna super terram. 6 Et ecce duo dracones magni parati prodierunt uterque luctari. 7 et fecerunt magnam pugnam. 8 et dominabantur et populus collectus est die tenebroso et malo. et strepitus fuit magnus in his qui sunt super terram. 9 et timuerunt. 10 et a voce clamoris illorum factus est fons unus et de fonte illo exivit flumen magnum(!) aquae vivæ. 11 et lux solis inluxit et humiles exaltati sunt et comederunt gloriosos. 12 et surrexit mardocheus postquam vidit somnium et dixit. Quid deus cogitat facere. et erat visum servatum in cor illius quousque revelaretur.

I. 1 Et factum est in diebus artaxarse ipse est artaxarses (fol. 87) regnans ab india usque aet(h)yopiam septem et viginti et centum regionibus. In illis diebus. 2 quando sedit rex arta(r)x(a)rses in tribunal regni sui. 5 quod erat in susis thebari. in anno duodecimo regni eius fecit convivium eis qui erant in susis thebari. 6 et erant strata stragula regis de spina et byssina et iacintina organa extensa funibus carpasinis(!) et purpureis sub rotas columna(s) ephipherina(!) lecti aurei et argentei super lapides marmoreos stratos et pictura varia. 7 et vinum multum et suauæ de quo rex ipse bibebat. 8 et praecepit actoribus domus. nemini vini fieri. sed facere voluntatem recumbentium. ad iucunditatem bibere secundum legem. 9 et (v)astis regina fecit potum magnum in regno regis artarxerxis.

10 Die autem septimo iucundus factus rex iussit mayma et narbona et abagat(h)a et zatai. et cedes et tharos. et tharecias. septem spadonibus. qui ministrabant in conspectu regis. 11 et inducerent reginam ad eum. ut regnaret ipsa et imponeret ei dyadema ut domonstraret eam omnibus principibus et gentibus et videretur species eius quia formosa erat (fol. 87 b). 12 et noluit regina ire cum eis quomodo autem audivit rex quoniam contempsit vastis cogitatum ipsius. contristatus est valde. 13 Et dixit rex amicis suis. et omnibus principibus qui sciebant legem et iudicem quid fieret reginæ qui noluit valuntati regis consentire. 14 Et accessit ad eum mardocheus. et sarothas et pabataleus. et malasar. et mucheas. principes persarum. et medorum qui proximi erant regi. principes adsedentes ei. Tunc illi responderunt ei. 15 secundum legem quemadmodum oportebat fieri reginæ. quoniam non obaudivit hisque a rege dicta erant per spadones. 16 Et dixit mucheas ad regem et ad principes. Non solum regem nocuit vastis regina sed etiam omnes principes regis et gentes regni artarxerxi. 17 Audita est autem contumelia regis ex omnibus mulieribus quae contemnerent viros eorum. Ecce enim regina neglexit et contempsit. 18 quomodo non et primæ mulieres persarum et medorum neglent et contumeliam facient viris suis. aut quomodo non infamia dicetur adversus regem. et his qui extra regnum sunt. 19 Si ergo placet tibi maxime rex et optimum est (fol. 88) sensui tuo iubeat rex et scribatur secundum legem persarum et medorum. de malitia vastis reginæ quomodo usa est te quoniam non introibit ad regem artaxarxem et regnum eius tradat rex mulieri digniori et meliori ei. 20 obauditum est autem verbum regis quod fecit in regno suo quoniam verum est. Et omnes mulieres inponent honorem viris suis. a pauperibus usque ad honestos. 21 Et placuit verbum regi et principibus. et fecit secundum ea quæ locutus est mucheas. 22 et misit rex litteras in omni regno suo per singulas quasque regiones suas secundum interpraetationem eorum ut esset unusquisque princeps in domo sua. Et fuit timor magnus in omni muliere.

II. 1 et post verba ista requievit rex ab ira. et commemoratus est bastis. secundum ea quæ fecit. et quemadmodum ei respondit et quomodo requievit rex ab ira.

2 dixerunt et amici eius quærebantur regi virgines elegantes speciosæ.

3 et statuit rex speculatores in omnia regna regni. ut elegant virgines electas speciosas. et perducerent in susis thebari. in conventu mulierum et tradantur oggeo spadoni regis. custodi mulierum et dentur nitores (fol. 88 b).

4 et quæ placuerit regi regnet pro basti(!) et placuit regi verbum et sic fecit.

5 et erat homo in susis thebari et nomen ei mardocheus.

6 ex tribu beniamin. ex captivis hierusalem. de captivitate quam acceperat nabucchodonosor rex babillonis.

7 et erat ei filia fratris patris eius. et nutrivit sibi eam pro filia eam appellans quoniam (or)fana. Erat autem haec puella speciosa facie et quando obierat pater eius et mater tulit eam mardocheus in filiam. nomen autem eius erat ester.

8 et quando audita sunt verba regis congregatæ sunt virgines multae in susis civitatem in manu oggei. et adprehensa est ester ab oggeo custode mulierum.

9 et invenit ester gratiam ante eum et festinavit ad omnes nitores eius. et septem puellae constitute de domo eius aetatis ipsius in conventu mulierum.

10 Et non ostendit ester genus suum nec patriam quoniam mardocheus mandaverat ei ne diceret.

11 Et cotidianis diebus mardocheus (fol. 89) circuibat in atrio mulierum querens quid (e)veniret ester. Et quo tempore introierat ad regem.

12 et quando impletum est tempus puellae hoc est menses XII sic enim replebantur dies curationis. menses sex in aromatis et nitoribus mulierum. et menses sex in oleo spirnino(!)

13 Et tunc introibant ad regem.

14 et cum introiret de muliebre in domum regis. ad diem unum recurrebat in muliebre iterum non enim habebat spado potestatem inducendi. si non vocaretur secundum nomen.

15 cum autem expletum est tempus. introeundi aester filia abiel fratris patris mardochei qui enutrierat eam sibi pro filia. Et factum est cum introiret ad regem nihil postulavit ab eo ex qui-

bus ei dicebat spado. Erat autem ester inveniens gratiam ab omnibus qui invenerant eam.

16 Et introducta est ester ad regem duodecimo mense qui est (fol. 89 b) ad(a)r mense septimo regni eius.

17 Et adamavit rex ipsam hester et invenit gratiam in conspectu eius præ omnes virgines; et imposuit ei diadema et fecit eam reginam pro basten(!)

18 et fecit rex convivium omnibus amicis suis et omnibus exercitibus suis diebus septem. Et exaltavit nuptias hester et remissionem largitus est his qui erant sub regno eius.

19 Mardocheus autem sedebat in atrio regis.

20 Ester autem non indicavit genus su(u)m et patriam suam secundum quæ præceperat ei mardocheus. ut serbaret(!) omnia et timere dominum et facere præcepta eius secuti quando erat cum eo.

21 In illis diebus sedebat mardocheus in aula regis et contigit post hæc quæsierant baldageus et haec testes duo spadones regis qui serbant atrium. interficere regem.

22 et innotuit mardocheo hic sermo. Et mardocheus protulit ad hester et hester palam fecit regi in nomine mardochei.

23 et inquisivit rex (fol. 90) negotium et inventum est sic. et suspensi sunt ambo et scriptum est hoc in libro memoriali dierum regis.

III. 1 Et factum est post verba haec glorificavit rex artaxarses aman bagogeum secundum a se et exaltabit eum et prima sella fecit eum inter amicos suos.

2 et omnes. qui erant in atrio adorabant secundum iussum regis. mardocheus autem non adorabat eum.

3 Et dixerunt qui erant in atrio regis mardacheo quare contempnis præceptum regis et non adoras aman. Et non respondit eis.

4 et factum est cum diceretur ei cotidie et non obediret eis. Ostenderunt eum aman dicentes non obaudit regi mardocheus ut adoret te est enim iudeus.

5 et vidit aman quoniam non adoret eum mardocheus et iratus est ad mortem.

6 et valde quære(b)at inicere illi manus ut eum perderet. ostenderunt autem ei genus mardochei et cogitavit aman perdere

universos iudæos qui erant in regno artaxarses (fol. 90 b) regis cum omni (gente) mardochei.

7 mense primo neomeniae quod est nisan duodecimo anno regnante artaxarse decretum constituit et misit sortem per diem et mensem perdere genus mardochei. Et sors cecidit in quarta decima die duodecimo mense qui est adar.

8 Et locutus est ad regem. fincto corde propter genus iudæorum. et dixit. est gens dispersa in omni regno tuo incredibilis exteram legem habens leges vero tuas spernens. qui cognoscantur in omni pestilentia esse et præcepta tua spernunt in diminutionem gloriae tuae et non expedit regi sinere (h)os.

9 si ergo placet tibi rex et optimum est sensui tuo detur mihi genus hoc in perditionem. et adscribam in perditione in gazophilatio tuo decem milia talenta argenti.

10 Tunc rex detractim anulum dedit in manu aman.

11 dicens: argentum quidem habe. populum vero istum utere sicut vis.

12 et vocati sunt scribæ regis. mense primo die tertia (fol. 91) decima et scripserunt sicut rex præcepit aman. prætoribus et principibus per omnem regionem ab india usque æthiopiam. centum et viginti septem regionibus unuscuiusque loci præpositis gentibus secundum interpretationem lingvarum per artaxarsem regem. et scriptum est signatum anulo regis.

13 et missæ sunt litteræ per librarios in regno artaxarsis. perire genus iudæorum die uno mense undecimo qui est adar. Et diripere facultates eorum.

XIII. 1 Exemplum autem epistulæ hoc est. Rex magnus artaxarses. eis qui ab india usque aethiopiam centum viginti et septem regionibus. principibus et satrapis. Et locorum præfectis subditis.

2 Haec dicit multarum adeptus gentium principatus et continens omnia satrapa orbis terrarum. Scribo igitur non audatium potestatis utens sed clementius agens qui subiecti sunt. execrabiles per omnia statuere vitæ utilitatem autem usque ad extremum præstans renovare quæ desiderantur ab omni hominem pingvissimam pacem.

3 inquirentibus autem me cum consiliatoribus quemadmodum

perduceretur .hoc ad finem. (fol. 91 b) quod prudentia nobis poenas aperuit et sensus sine immutationem et firma usus fide et sequente regnorum ad finem adsumpsit aman.

4 ostendit autem nobis in omnibus quicumque in orbem terrarum tribus inmixtum esse populum odiosum. In legibus quidem nostris non ambulantem. et alias leges et alienas habentes. regem autem prætermittentes et supervacuae. et in sua duritia persistentes. propter quod non conponerent quod (a) nobis regitur sine querella regitur.

5 dispersum hoc genus singulare contra eos estote propter quod regnum firmum non contingere.

6 addimus qui significati sunt nobis in litteris ab aman præposito in regionibus et sequentem eo patre vestro universus cum coniugibus et filiis perire in inimicorum gladiis sine ulla miseratione qui legibus non parent. quarta decima die duodecimo mensis adar præsentis anni.

7 Et diripere parvulos. ut illi qui sunt et olim et nunc malæ mentis sunt uno die. ad inferos violenter (fol. 92) deducti. reliquum tempus quietum et tranquillum præveant(!) nobis in sempiternum. III. 14. Exempla quoque epistularum præponebantur per regiones et præceptum est omnibus gentibus paratis ad diem hunc. 15 quoniam festinato res agebantur. Et ubicumque præponebatur exemplum epistulae. turbatio erat ingens per regionem. et in susis propositum est exemplum et convivium fecerunt omnes gentes. Rex autem et aman. cum introissent in regiam cum amicis cum(!) luxuriabantur. Ubicumque autem proponebatur exemplum epistulæ huius. ploratus et luctus fiebat apud omnes iudæos:

Et invocabant iudæi deum excelsum patrum suorum dicen(te)s: domine domine. tu solus es deus in sæculo sursum. et non est deus alius præter te. si enim fecissemus legem tuam et præcepta habitaremur forsitan cum securitate et pacem per omne tempus vitae nostrae. nunc autem quoniam non fecimus praecepta tua. venit (fol. 97 b) super nos omnis tribulatio hæc. iustus es et tranquillus. et excelsus et magnus domine. et omnes viae tuae iudicia. et nunc domine. non des filios tuos in captivitatem. neque uxores nostras in violationem neque in perditionem qui factus es nobis

propitius ab ægypto et usque nunc. Miserere principali tuae. parti et non tradas in infamiam et hereditatem tuam ut dominentur nobis gentes.

Et in susis civitate proxime regi propositum est exemplum et cognita facta sunt haec.

XI. 3 Et erat homo iudæus habitans in susis curam agens in (aula) regis. de tribu beniamin.

4 homo iustus. de captivitate. quam duxit nabuc(h)odonosor de hierusalem cum hiechonia rege iudeorum.

IV. 1 Et hic audivit exemplum aepistulae et scidit vestimenta sua. et fudit cinerem super caput suum et induit se saccum. Et ibat clamans. et vociferans plateam ab aula virili usque ad postam muliebrem. O gens perit. nihil male faciens.

2 Et stetit (fol. 93) in atrio aulae mulie(b)ri. non enim poterat cum cilicio introire in aulam. (3 deest).

4 Et audivit aesther regina vocem mardochei fratris sui. ebrai lingva. et misit spadonem aetac qui praesto erat in conspectu eius dicens vade. exi celerius hinc et aufer vestimenta quæ indutus es. et indue eum alia veste et indue eum.

5 veniat ad me. ut sciam quid vult frater meus. quoniam vocem fratris mei ego audio. vocem tribulationis et planctus (vocem) plorationis. et angustiae. et necessitatis.

6 et exivit aetac spado et dixit illi verba reginae. et noluit mardocheus deponere cilicium et omnem humiliationem suam.

7 Et dixit spadoni. vade et dic reginae. surge quid sedes. et iaces. quoniam venundatus est ut et domus tua et patris tui. et gens omnibus levate ne forte possimus laborare pro gente nostra. et patria. ut propitius fiat deus genti nostrae de decem milibus talentorum (fol. 93 b) quæ dedit aman pretium pro perditionem iudeorum.

8 Et exemplum epistule misit ei confestim.

9 Factum est autem cum legisset ester regina literas fratris sui scidit vestimenta sua. et exclamavit voce magna et flevit vehementer. et corpus eius formidolosum factum est. et caro eius concidit valde.

10 et misit ad eum spadonem suum dicens.

11 quoniam omnis homo et omnes gentes regis artaxarsis. sciunt quoniam si quis. introierit ad regem in aula interiori non vocatus. non est illi salus præter hunc cui rex auream virgam extendit. Et ego non sum vocata introire.

12 ad regem. sunt iam dies XXX. et quomodo nunc introibo invocata. Et exivit spado et renuntiavit ei verba eius. Et iratus est mardocheus.

13 Et dixit spadoni: intra et dic illi noli dicere paenes te quoniam sola regno per omnes iudeos. salva ero quoniam uxor regis sum.

14 si igitur pereat miseris in hoc tempore aliunde auxilium et defensio iudeis erit. tu autem (fol. 94) et domus patris tui periatis. et qui scit si iudeos isto tempore regnasti ut gentem tuam liberares.

15 et introibit spado. et nuntiavit verba mardochei ester reginae. Et dixit ester denuo cum misisset.

16 domine frater introibo. si hoc tibi videtur licet moriar. prædica autem sanitatem et annuntia ieiunium. et indicito presbiteris et celebrent ieiunium lactantes autem separate tridua a matribus suis. boves et pecora. non pascantur per tres dies. Et ego et ancillæ meae ieiunavimus. et introibo ad regem. post haec in manu mea animam meam(!)

17 Et exivit spado et dixit verba eius. et vadens mardocheus prædicavit sanitatem. Exierunt autem sponsi de thalamis et sponse de pastis(!) suis separati sunt. infantes a matribus suis. senes et anus exierunt ad deprecationem. boves et oves non sunt pastitum et aspergentes se cinerem invocabant deum excelsum ut illorum humilitati propitius fieret.

XIII. 8 Et mardocheus (fol. 94 b) autem scidit vestimenta sua. et substravit cilicium et cecidit super faciem suam in terram. Et seniores populi a mane usque ad vesperum dicebant.

9 deus abraham. deus isaac deus iacob benedictus es.

(10. 11 desunt).

12. 13 tu scis domine quoniam non mihi placet plantam pedum aman basiare per salutem israel ideo.

14 hoc non facio ne gloriam hominis gloriae dei mei proponam; non adorabo alium præter te domine deus meus. Et non

facio eam in adrogantiam. nec in temptationem domine deus meus. apare (!) domine. cognosce domine.

15 Et nunc domine deus rex abraham. isaac et iacob. parce populo tuo. ascenderint enim super nos in perditionem qui concupierunt perdere principalem tuam hereditatem.

16 Noli domine avertere te parte quam liberasti de terra aegypti.

17 Audi domine preces meas. et esto propitius sorti tuæ! converte luctum nostrum in lætitiae et viventer honorificemus nomen tuum domine et ne extermine os benedicentium te.

18 Et omnis populus clamabat (fol. 95) cum omni fortitudine. mors enim super oculos eorum erat.

XIV. 1 et ester regina.

2 exuit[1]) ipsa vestimenta gloriae suae. et induta est vestimentis angustiae et abstulit omnem aurum se et stravit cilicium et pro ambitiosis odoramentis inplevit caput suum cinerem. et humiliavit omnem corpus suum valde. et cecidit super terram et cum ea ancille eius. a mane usque ad vesperum.

3 dixit deus abraham et deus isaac et deus iacob adesto mih non habenti defensorem præter te domine.

4 quoniam periculum in manu mea est.

5 Ego audivi in libris meis paternis. domine. quoniam tu noae in aqua diluvii conservasti. Ego audivi in libris meis paternis domine quoniam tu abrahae in trecentum[2]) et octo viros novem reges tradidisti. Ego audivi in libris paternis meis domine quoniam tu ionam de ventrae coeti liberasti. Ego audivi in libris meis paternis domine quoniam tu ananian azarian et misael de camino ignis redemisti. Ego audivi in libris paternis meis. (fol. 95 b) domine. quoniam tu ezechiam regem iudeorum morte damnatum orantem pro vita misertus est et donasti ei vitam annis. XV. Ego audivi in libris paternis meis. domine. quoniam tu annae petenti. in desiderio animi filii generationem donasti. Ego audivi in libris paternis meis domine. quoniam tu omnes complacentes tibi liberasti usque in finem.

(6—12 desunt).

---

[1]) Cod. exutet.

[2]) Cod. ter centus.

14 Et mihi nunc soli et neminem habentem (!) nisi te solum. domine deus meus subveni.

15 tu nosti. quoniam abominata est ancilla tua concubitum incircumcisorum. deus

17 tu nosti quoniam non manducavit ancilla tua de escis exsecrationum. et vinum libationis eorum non bibi.

18 tu nosti quoniam a diae (!) conversationis meae non sum lætata nisi in te solo.

(16) tu scis deus. quoniam ex quo vestimentum hoc est supra caput meum. exsecror illum. tamquam pannum fluxæ mulieris et non vertita sum illud in die bono.

(13) Et nunc subveni orfane mihi. et verbum concinnatum da in (fol. 96) ore meo in conspecto (!) leonis. et gratissimam. me ante eum facito. et converte cor eius in odium oppugnantis me in perditionem eius. et qui cum eo consentiunt.

19 nos autem libera de manu inimicorum demuta luctum nostrum in iocunditatem et dolores nostros in curationem. et palam facito misericordiam tuam. hereditati tuae. appare domine. cognoscere domine.

XV. (1—3 desunt).

4 Et factum est in diae tertio. cum finem orationis fecisset deposuit omnia vestimenta curationis suae. et lavit corpus su(u)m aqua et unxit ungvento et induta est vestimento gloriae suae. et ornata est ornamentis.

5 et facta est præclara invocato deo quia omnia conspicit deus. et sumpsit duas ancillas.

6 et in unam incumbebat quasi delicata alia autem. (7 deest).

8 et ipsa nimium formonsa (!) rubore. et læta facie. quasi amabilis oculi autem eius gratissimi. et cor eius angustabatur a timore et formidans respiciebat ad deum. quoniam mors erat ante oculos eius.

9 Et ingrediens omnes ianuas. venit in aulam interiorem. et invenit artaxarsem regem (fol. 96 b) sedentem in throno suo. vestitum purpura. et lapide pretioso.

10 et aurea virga in manu eius Et respiciens oculis. vidit eum sicut taurum in inpetu irae suae. Et iratus cogitabat iam perdere eam et erat suspensa clamans. Et dixit rex quis ausus est

introire in aulam non vocatus. et timens reg(i)na cecidit. et conversus est color eius in fletu. et inclinavit se super caput ancillae quæ antecedebat eam.

11 iudeorum autem deus et universae creaturae dominus convertit iram eius in miserationem. et furorem illius in tranquillitatem. et conterritus exilivit de throno suo et accepit eam sub accellas(?) suas donec rediret ad se et adloquebatur eam verbo pacifico dicens.

12 Hester regina soror mea et heres et consors regni mei. ego frater tuus. esto fortis.

13 non morieris quoniam præceptum commune est nostrum. non adversus te.

14 et ecce sceptrum (in) manu mea est.

15 Et sustulit virgam auream. Et extendit in manu eius. et salutavit eam et dixit. loquere mihi.

16 Et dixit ester. Vidi te domine. tamquam angelum. et turbatum est cor meum a timore (fol. 97) gloriae tuae.

17 quoniam clarus es domine et facies tua gratiarum plena.

V. (1. 2 desunt).

3 in eo autem cum fabularetur cum rege. deficiente eius spiritu. rex turbabatur et deprecabatur eam dicens. amica mea et consors regni mei: quæ est postulatio tua et quod est desiderium tuum usque ad dimidium regni mei licet faciam.

4 Et dixit regina. postulatio mea rex in convivium quem faciam. cras cænabis apud me tu et aman amicus meus.

5 Et dixit rex. fiat secundum desiderium reginae (6. 7. 8 desunt).

9 reversus est autem rex. de cæna. cum aman et viri CCC cum eo. et omnes adoraverunt aman. mardocheus autem non adorat eum.

10 Et ascendit aman domum suam tristis. et misit ad amicos suos et ad zosarram. uxorem suam.

11 et narravit opulentiam gloriae suae.

12 et gloriaebatur dicens. neminem rex invitavit. nisi me solum. Regina autem nullius mentionem fecit. nisi mei. Ego sum necessarius inter omnes amicos eius. sedes autem mea super omnes. et ab omnibus adora(ba)tur.

13 et haec omnia non sufficiunt (fol. 97 b) mihi cum video mardocheus (!) iudeum. non adorantem me.

14 Et dixit mosara uxor eius. et amici eius ad eum. præcidatur tibi lignum pedum quinquaginta. et suspendatur crastina die mardocheus in eo. Et præcisum est lignum ea nocte.

VI. 1 Iudeorum autem deus et universe creaturæ dominus percussit regem vigilantia. Et dixit rex. librum mihi legite. si ne oculi mei somnum capiunt. Et extendit lector manum suam in biblioteca. Iudeorum autem deus gubernavit manum lectoris. ad librum quem scripsit rex memoriam facere mardochei.

2 quoniam liberavit eum de periculis quando ei de duobus spadonibus medadattan[1]) et (t)hededestu qui eum volebant occidere. et legit lector. in bonum factum mardochei. et memoratur rex dixit. fidelis homo mardocheus. ad custodiendus animam meam. quando ipse me fecit vivere usque nunc. et sedeo hodie in throno meo et non rapendi ei quicquam. et non recte feci. Et dixit (fol. 98) rex pueris suis. quid faciemus mardocheo. salutaris sermonum horum. et cum cognoscerent iuvenes. insidiabantur ei. Inruerat enim timor aman in præcordiis eorum.

3 Et intellexit rex et dixit dic dic. nondum bene.

4 fecimus huic homine. vigilavit autem aman in regia regis. et CCC viri cum eo. et interrogavit rex qui sedent ad regiam. 5 et dixerunt ei pueri. aman. Et dixit rex vocetur. 6 introit autem aman ad regem. et cogitabat dicere regi ut suspenderetur mardocheus supra præparatum lignum ab aman. et non eum permisit dominus loqui. dixit autem rex ad aman. quid faciemus homini. quem rex honorificat. Et dixit in cogitatu suo aman. neminem habet rex necessarium quam me.

7 Et dixit domine rex omni homini honorificanti regem. detur stola regalis. 8—9 et unus de gloriosis regis prædicet ante eum (in tota) civitate. et dicat omnis quem honorificat rex. sic fiet ei.

10 Et dixit rex ad aman: præpara cito. bene locutus es et accipe equum (fol. 98 b) et stolam et choronam. sicut dixisti. et fac sic mardocheo iudeo procuranti in aula regis. et non decidat

---

[1]) Sab. hastageo.

verbum de his quæ locutus es. Et doluit in his verbis aman et volebat prævaricari regem. deus autem non permisit.

11 Et accepit aman omnia haec et dedit mardocheo. et dixit ei. surge serve dei. et esto honorabilis accipite autem stolam. et circumdedit mardocheum et posuit eum super equum. et præibat ante eum per plateam civitatis. et prædicabat dicens. haec. erit omni homini quem rex honorificat.

12 et abiit aman in infamiam sibi et mardocheus honorificatus est nimis. et confregit dominus cor aman. Reversus est autem mardocheus in aulam regis. aman vero properavit in domum suam dolens.

13 et percussus corde et misit ad zosarram uxorem suam et ad amicos suos. et narravit eis omnia quæ evenerant. Et dixerunt ad eum amici et uxor eius. si de genere iudeorum est mardocheus incipe humiliare ei ante conspectum (fol. 99) non poteris repugnare illi quoniam prophaeta(!) est.

14 Et adhuc loquentibus. veniunt spadones reginae prædestinantes vocare aman ad caenam. quam faciebat ester regina.

VII. 1 Introibit autem rex et aman cum eo ad caenam.

2 Factum est autem in bona propinatione dixit rex reginae secunda diae(!) quid est desiderium tuum. et quid postulatio tua. usque ad dimidium partem regni mei licet faciam.

3 Et respondens dixit si inveni gratiam in conspectu tuo rex. et si videtur animae tuae. detur desiderium meum. non aurum neque argentum ego peto.

4 veni enim tam ego quam populus meus in perditionem et direptionem[1]) et servitutem et filii nostri in captivitatem et non est dignus diabulus regia(!) regis.

5 dixit autem rex reginae. quis est hic sermo aut quis ausus est facere hanc rem.

6 Dixit autem ester homo inimicus regis. hic aman. aman autem audiens ista confusus est et cecidit (fol. 99 b) vultus eius.

7 Rex autem surrexit de loco proiciens calicem meri. et exiit in hortum. aman autem rogabat reginam. videns se in malis esse.

8 Rex autem reversus est de horto ad locum. aman vero ce-

[1]) Cod. directionem.

cidit iterum ad pedes reginae. et deprecabatur eam tenens genua eius. Videns autem eum rex in thoro ester. iratus est et dixit non sufficit quoniam super me et regnum meum ausus es. manum inmittere numquid et uxorem meam violare.

9 Dixit autem bugotas[1]) unus de spadonibus regis domine rex ecce lignum quod præparavit aman mardocheo. qui te servabat ab insidiis ut eum suspendere et rectum pedum(!) stat. Et dixit rex suspendatur in illum aman et uxor eius. et decem filii eius.

10 et suspensi sunt sicut præcepit rex in ligno. quem(!) præparavit mardocheo iudeo in portis susi. Et dixit rex dentur decem milia thalentorum mardocheo. Cessavit autem rex de ira sua.

VIII. 1 Et in ipsa die donavit rex artaxarses ester reginae (fol. 100) omnia quaecumque erant aman diaboli cognovit autem quoniam mardocheus erat de genere reginae.

2 Et detractum anulum rex quem abstulit ab aman. dedit mardocheo. Et constituit ester omnia quæ erant aman mardocheo.

3 Et adiungens dicit ad regem. inclinata pedibus suis. aufer mala quae cogitavit. et imperavit aman adversus genus iudaeorum.

4 Extendit autem rex virgam auream ad ester et surgens ester stetit in conspectu regis.

5 et dixit regi si placet in conspectu tuo. et inveni gratiam ante te. mittuntur a te litterae ad remouendas litteras quas misit aman. ut perderet omnes iudeos regionis tuae in nomine tuo.

6 quomodo enim potero ego intueri. tribulationem populi mei. et quemadmodum potero liberari sola. de patria mea.

7 Et dixit illi rex omnes potestates aman donavi tibi. et ipsum suspendi in ligno cum omni domo ipsius. quoniam cogitavit mala inferre (fol. 100 b) regno meo.

8 scribe igitur epistulas in nomine meo. quemadmodum tibi placet. et mardocheo et signate anulo meo. quicumque enim scribuntur imperante rege. et signentur non est illis contradicere.

9 Vocati autem sunt scribe regis. in primo mense. qui est nisan tertia ipsius mensis et scriptum iudeis. quæcumque præcepit actoribus. et principibus. satraparum ab india usque (æ)thyopiam

---

[1]) Sab. buzatas.

CXXVII satrapis gentium imperantium secundum gentem. et gentem secundum.

10 uniuscuiusque lingvas scriptum est per regem et signatum anulo eius. et misit literas per librarios currentes in equis.

11 quæcumque eis imperavit ut in suis legibus.

12 in omni regno artaxarse quarta decima die duodeci(mi) mensis id est adar.

13 est autem exemplum epistulae quod.

XVI. 1 subditum est. rex magnus artaxarses his qui ab india[1]) usque aethiopiam.

2 CXXVII satrapis gentium imperantibus habete multiplurima (fol. 101) bonitate eorum qui eas honorificant maius sperantes.

3 non solum subditos nobis volunt ledere. finem autem non potentes portare et ipsis quoque benefactoribus macinari moliuntur malum.

4 gratiam non solum de hominibus aufferentes sed et illorum iactantiae lati qui sunt bonorum ex partes eius qui universa contemplatur animam adversionem arbitrantur se euadere.

5 frequenter aetiam (!) constituti in facultatibus ea quæ committuntur fidei ipsorum negotia amicorum consolationibus conscios sangvinis innocentes constituentes inplicuerunt atricibus c(a)lamitatibus.

6 malitiae suae mendacio circumventa imperatoris simplici benevolentia.

7 quod licet considerare non tantum ex illis quæ tradita sunt nobis rebus gentis quantum eaque in promtu sunt intuentibus nefariae præfecta digna ipsorum dominantium pestilentiae.

8 et perspicere in posterum quomodo regnum (fol. 101 b) quietum omnibus hominibus cum pace prebeamus.

9 non utentes variaetatibus sed quæ in faciem veniunt iudicantes semper.

10 clementissima executione sicut enim aman medadatho mathedo veritatis alienus a genere persarum. Et multum reversa nostra bonitate inhabitans apud nos optinuit eius quam habemus apud omnem gentem humanitatem.

[1]) Cod. inzia.

11 in tantum ut etiam pater noster appellatus et ab omnibus subditis nobis honoratus est secundum habens sedile.

12 non sufferens autem ambitionem ausus est nos dignitate et spiritu privare.

13 et nostrum serbatorem et in omnibus benefactorem mardocheum et inviolabilis regni participem ester cum omni gente eius variis circumventionibus in exitium petens.

14 Per haec enim consilia arbitrabatur (de)sertos nos accipiens in alienatione persarum optinentia in machedonas transferre.

15 nos autem ab excrabilia et impio perditos in perniciem iudeorum qui non inveniuntur maligni sunt autem iusti et sancte vibentes legibus.

16 filii dei excelsi dirigentis nobis (fol. 102) et posteris regnum sicut volumus.

17 bene igitur facietis non attendentes his qui ab aman litteris scripta sunt.

18 propter hoc et ipsum qui haec iniustae fecerat crucifixum cum omni domo ad portam susi condigna merita qui omnia conspicit deo reddente ei exemplum huius epistulae.

19 exponentes in omni loco permittere omnes iudeos uti legibus suis.

20 adiubantes eos ut ex illis qui tempore conflictationis agressi sunt eos ulciscantur quarta decima die duodecimo mensis adar.

21 hunc enim qui omnium potestatem habet deus pro excrabili electi generis fecit eis iocunditatem.

22 Et vos in celeberrimis totum diem cum omni voluntatem agite et nunc et postea.

23 salutem quidem benefacientium persis. qui autem his insidiati sunt memoriam perditionis.

24 omnis civitas et regio in totum quæ secundum haec non fecerit (h)asta et igni consumetur cum ira. non solum hominibus in viis sed et feris et volatilibus in omni tempus abhominabiles relinquetur.

VIII 14 Equites igitur exierunt (fol. 102 b) festinantes regis implere præceptum. propositum est autem exemplum aepistulae in susis civitate regis.

15 Mardocheus autem prodiit. stolam habens regalem. et chorona aurea et diadema[1]) et bissinum videntes autem qui erant in susis lætati sunt.

16 Iudeis vero factum est lumen et iocunditas.

17 epulatio et convivium per civitates et regiones. ubicumque propositum erat edictum. Et multi gentilium circumcidebantur et iudaizabunt propter metum iudeorum.

IX. 1. 2 Duodecimo autem tertia decima mensis. qui est adar. venerunt litterae quæ scripta erant a rege quo die perierunt qui adversabantur iudæis.

3 nam et principes satraparum. et tyranni et reges et scribae honorificabant dominum timor enim mardochei insitus erat.

4 præceptum enim erat imperium regis nominari in omni civitate eius.

(5—19 desunt).

20 scripsit autem mardocheus. verba haec in libro et misit iudeis qui erant in regno artaxarse. qui proximis. et qui longe hanc (fol. 103).

21 lætitiam et dies bonas celebrare quarta decima. et quintadecima duodecimi mensis adar.

22 in diebus quibus cessauerunt iudei et servati sunt. ab inimicis suis secundum mensem qui scriptus est illis. a tristitia in gaudium et a(d)ductum in bonum diem celebrare hos dies nuptiarum et laetitiae mittere bona[2]) et partes sacerdotibus amicis et pauperibus.

23 et orfanis et viduis et susceperunt iudeos et posuerunt in commemorationem et ut scripsit illis ipsa.

(24—26 desunt).

27 et dies mentionis facientes per progeniem. et patriam et civitatem et regionem.

28 indigentes vigilias quæs celebrabantur omni tempore memoriae eorum non deficiet de progenie.

29 et scripsit ester regina filia animadab (sic) et mardocheus iudeus. et quicumque fecit firmamentum aepistolae custodientium.

(30—37 desunt).

---

[1]) Cod. Zadema.

[2]) Sab. dona.

X. (1 deest).

2 Et adnuntiata est gloria mardochei sicut eum honorificavit rex in aeternum. Ecce scriptum in libro regis persarum in memoriam.

3 mardocheus (fol. 103 b) enim suscipiebat regem artaxarsem ab illa die et magnus erat in regno et honoratus a iudeis. et dux ducator præerat omni genti ipsius.

4 Et dixit mardocheus ad omnes a deo facta sunt ista.

5 Commemoratus est enim mardocheus somnium. quem vidit et de verbis nihil. transivit quod pusillus fons factus . . . . . gerendis et erat lux eis colpus illius.

6 fons et flumen est hester. quam duxit rex et fecit reginam.

7 duo autem dracones egerunt et aman.

8 gentes autem quæ convenerunt perdere nomen iudeorum. mea autem gens israel quod amavit ad dominum et salvabit eos et liberavit de manibus malorum.

9 Et fecit deus nova signa et prodigia ista que. non sunt facta in gentibus.

10 sed fecit sortes duas unum populo dei et gentibus.

11 et accesserunt hæ duæ sortes in hora secundum tempus et dies in omnibus gentibus in conspectu dei —

Monendum.

Textus librorum Tobiæ Judit et Ester desumptus est ex codice, qvi ex monasterio Freisingensi in Bavaria in bibliothecam regiam Monacensem perlatus ibi asservatur sub numero 6239. Scriptus est sæculo, ut videtur, nono; continet 103 folia membranea, 22 cm. alta, 14 cm. lata; in qvaque pagina 20 versus sunt. Folia 36 librum Job secundum translationem Vulgatam continent; folia 24 librum Tobiæ, iterum folia 26 librum Judit, denique folia 17 librum Ester secundum translationem antehieronymianam continent. Textus horum librorum discedit a textu, qvi in opere Petri Sabatarii, qvod inscribitur Bibliorum Sacrorum versiones antiqvæ etc., impressus est; textus libri Tobiæ qvoqve a textu codicis Mediolanensis ab A. Ceriani editi discedit. Textus libri Judit in aliqvot locis brevior est qvam textus in opere P. Sabatarii ex. gr. Cap. XI 6. 12.

Specimen scripturæ compendiosæ pag. 89 datum est.

Mentionem huius codicis primum fecit Prof. Monacensis Leo Zieglerus in opere suo „Die lateinischen Bibelübersetzungen vor Hieronymus etc“ anno 1879 Monaci edito.

Commorans Monaci aliqvot dies autumno 1888 et deinde 1889 et 1890 hos libros exscripsi et statui hic edere.

Gratias qvam maximas ago et præfecto bibliothecæ Monacensis celebr. Dr. Laubmanno et ceteris viris ibi munere fungentibus, qvod egregia benevolentia me Monaci commorantem affecerunt.

J. Belsheim.

Corrigenda:

Pag. 94, linea 11: vacavi; lege: vocavi.
„ 98, „ 12: pastulavi; lege: postulavi.
„ „ „ 31: elemonsina; lege: elemosina.
„ 101, „ 1: (a) ut; lege: (a)ut.
„ 107, „ 18: f(iluus); lege: f(ilius).
1 118, „ 12: vernculorum; lege: vernaculorum.
„ 119, „ 10: cilicicus; lege: cilicico.
„ 121, „ 12: desperdet; lege: disperdet.
„ 124, „ 18: propter(?); lege: præ(?)
„ „ „ 32: intellegit; lege: intelligit.
„ 127, „ 25: a scopa; lege: ascopa.
„ „ „ 27: aseum; lege: (c)aseum.
„ 135, „ 3: seipsos; lege: seipsas.
„ 147, „ 14 et 16: omnem; lege: omne.
„ „ „ 18: mih; lege: mihi.
„ „ „ 29: annis. XV; lege: annis XV.